

Cicero'nun Yasa, Hukuk, Adalet ve Ceza Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme*

An Evaluation on Cicero's Conception of Law (Lex), Jurisprudence (Ius), Justice (Iustitia) and Punishment (Poena)

Arş. Gör. Beşir BABAYİĞİT**

Öz

M.Ö. 106-43 yılları arasında yaşamış ünlü filozof ve avukat Cicero, genel olarak yasa, hukuk, adalet ve özel olarak ise ceza hukukunu ilgilendiren çeşitli görüşler ortaya koymuştur. Bunlardan başlıcaları şunlardır: Doğa, yasanın kaynağı olduğu için, doğaya uygun olan, herkesin bir başkasının bilgisizliğini sömürmeyecek şekilde davranmasıdır. Yasa (hukuk), her zaman eşitliği gözetmelidir, aksi halde o, “yasa” (hukuk) olmaz. Ceza, suçla orantılı olmalıdır (*noxiae poena par esto*). Ceza, devletin yararı ve devamlılığı için uygulanmalıdır. Bir insanın kendi yararı için başka bir insana zarar vermeye hakkı yoktur. Nitekim doğaya boyun eğen insan, asla başka bir insana zarar veremez. İnsanın yaşamı, kendi yararı için başka birisine zarar vermekten alıkoynan ruh mizacından daha değerli değildir.

Bu çalışmada yapılan değerlendirmeden görülebileceği üzere, Cicero'nun bazı görüşlerinin bir kısmının uluslararası geçerli hukuk ilkelerine dönüşebildiği anlaşılmaktadır. Bazı görüşlerinin ise günümüzdeki hukuk kurallarının altında yatan felsefi gerekçeyi ifade ettiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Genel hukuk teorileri ile ceza hukuku teorileri geliştirilirken, geçmişte yaşamış filozofların görüşleri önemli bir temel teşkil etmektedir. Bu çalışmada, Cicero'nun hukuk anlayışında ve ceza hukuku alanında önem arz edebilecek görüşleri günümüz koşullarında değerlendirilmiştir.

* **Makalenin Geliş Tarihi/Received:** 19.07.2023, **Makalenin Kabul Tarihi/Accepted:** 09.08.2023.

İntihal/Plagiarism: Bu makale intihal programında taranmış ve en az iki hakem incelemesinden geçmiştir./This article has been scanned via a plagiarism software and reviewed by at least two referees.

** Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukuku Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi (e-posta/e-mail: besir.babayigit@gop.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3710-5792).

Anahtar Kelimeler: Cicero, yasa (*lex*), hukuk (*ius*), adalet (*iustitia*), ceza (*poena*).

Abstract

The renowned philosopher and lawyer Cicero, who lived between 106-43 BC, presented various views that primarily concern law, jurisprudence, justice, and specifically criminal law. The main ones are as follows: Since nature is the source of law, it is in accordance with nature that everyone behaves in a way that does not exploit the ignorance of another. The law must always seek equality, otherwise it would not be "law". Punishment should be proportional to the crime (noxiae poena par esto). Punishment should be applied for the benefit and continuity of the state (republic). A person has no right to harm another person for his own benefit. As a matter of fact, a person who submits to nature can never harm another person. Human's life is no more valuable than the temperament of the soul, which prevents him from harming another for his own benefit.

As can be seen from the evaluation made in this study, it is understood that some of Cicero's views have turned into valid international law principles. It is concluded that some of his views express the philosophical rationale underlying today's legal rules.

While general law theories and criminal law theories are being developed, the views of philosophers who lived in the past constitute an important basis. In this study, Cicero's views, which may be important in his understanding of law and in the field of criminal law, are evaluated in today's conditions.

Keywords: Cicero, law (*lex*), jurisprudence (*ius*), justice (*iustitia*), punishment (*poena*).

GİRİŞ

Marcus Tullius Cicero,¹ M.Ö. 106'da Roma'da doğmuş, günümüzde dahi önemli bir

---

¹ "Cicero" kelimesinde "c" harfleri "k" şeklinde okunmalıdır: "kikero". Bkz "Lâtinçe kelimelerde C daima K sesi vardır. ... Bu harflerin batı dillerine geçişinde bir çok değişiklikler olmuş ve harflerin bazıları asıl seslerini kaybetmiştir. Lâtinçe kelimelerin okunusunda bunlardan kaçınmak ve yukarıda gösterilen şekillerden ayrılmamak gerekir.", Faruk Zeki Perek, *Tercümelî Lâtinçe Grameri, Bölüm: I-II* (3. bs İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 1968) 5, 6; "c her zaman k okunur – ç veya s değil.", Müzehher Erim, *Lâtin Edebiyatı* (Remzi Kitabevi 1987) 8; "Örneğin Cicero kelimesindeki c harfi İngilizcede s, İtalyancada ç olarak okunur. ... Ülkemiz üniversitelerindeki Klasik Filoloji bölümlerinin benimsediği yaygın okunuş şu şekildedir: ... Latince kelimelerde C, daima k sesi verir.", Çiğdem Dürüşken, *Felsefecilere Özel Latince/Descartes Latince Öğreniyor* (2. bs Alfa Yayınları 2017) 29, 30; aynı doğrultuda bkz Maurice Balme ve James Morwood, *Oxford Latin Course, Part 1* (2. Edition, Oxford University Press 2006) 6.

üne sahip,² öncelikle bir filozof ve aynı zamanda avukattır. *Consul*'lük³ yapmış ve *pater patriae* (vatanın babası) unvanını almıştır. Ölümüne (M.Ö. 43) kadar geçen sürede, anadili olan Latince'nin yanında kültürlü bir birey olmak gayesiyle Yunanca üzerine çalışmış, bu itibarla Yunan filozofların metinleriyle işgal ederek felsefe eğitimi almıştır.⁴ Ayrıca Roma'da hukuk eğitimi alan Cicero, M.Ö. 83-81 yılları arasında avukatlık yapmaya başlamıştır.⁵

² Hume, 1751'de yayımlanan "*An Enquiry Concerning Human Understanding*" eserinde, en haklı ve kalıcı şöhretin kolay anlaşılır felsefeyle elde edildiğini belirterek, bu nedenle kendi döneminde Cicero'nun ününün daha da arttığını ifade etmiştir. Bkz David Hume, *An Enquiry Concerning Human Understanding* (Chicago The Open Court 1900) 3. Ayrıca bkz Cicero, *Devlet Üzerine (De Re Publica)* (Celal Cengiz Çevik, İthaki Yayınları 2014) 16. Günümüzde de Cicero'nun ününü devam ettirdiğini söyleyebiliriz: "*Vita enim mortuorum in memoria est posita vivorum* (Ölümler, hayatta olanların hafızasında yaşamaya devam eder.)", Çiğdem Dürüşken, *Latince Güzel Sözler Antolojisi* (2. bs Alfa Yayınları 2019) 325; "*vita enim mortuorum in memoria est posita vivorum.*", Fritz Schoell (ed), *M. Tullius Cicero 28: Orationes In M. Antonium Philippicam XVI* (B. G. Tevbnri 1916) 9.5.10, 294; "*Docti neque solum vivi, atque praesentes studiosos discendi erudiunt, atque doçent. Sed hos idem etiam post mortem monumentis litterarum assequuntur.* (Âlimler yalnızca sağken ve aramızdayken öğrenmeye hevesli kişilere ders vermezler; arkalarında bıraktıkları edebi eserlerle de ders vermeye aynı şekilde devam ederler.)", Dürüşken, *Latince Güzel Sözler Antolojisi* (n 2) 126; "*Neque solum vivi atque praesentes studiosos discendi erudiunt ac docent, sed hoc idem etiam post mortem monumentis litterarum assequuntur.*", Michael Winterbottom (ed), *M. Tullii Ciceronis De Officiis* (Oxford Classical Texts, Oxford University Press 1994) 1.XLIV.156, 65; "Böyle kişiler sadece yaşarken mevcut varlıklarıyla öğrenme merakı içindeki kişileri eğitip geliştirmezler, aynı zamanda öldükten sonra da edebî anıtlarıyla bu işlevlerini sürdürürler.", Cicero, *Yükümlülükler Üzerine (De Officiis)* (Celal Cengiz Çevik, 3. bs Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2016) 1.XLIV.156, 67.

³ *Consul*, Roma'nın cumhuriyet döneminde halk meclisince seçilen *magistratus*'lardan en üst düzey yöneticilik yapan kişidir.

⁴ Cicero, *Yükümlülükler Üzerine* (n 2) 2.I.4, 72. Cicero ayrıca, Yunan felsefe terimlerinin Latinceleştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu faaliyeti sayesinde, Yunan felsefesi literatüründe bulunan fakat henüz Latince karşılığı olmayan kelimeleri Latince kelimelerle ifade etmiş, böylece felsefeyi Romalılara tanıtmaya çalışmış ve ardından gelen filozoflar da bu terimlerden istifade etmiştir. Bkz Çiğdem Dürüşken, *Antik Çağ Felsefesi-Homeros'tan Augustinus'a Bir Düşünce Serüveni* (3. bs Alfa Yayınları 2019) 327, 328. Aynı doğrultuda bkz Michel Villey, *Roma Hukuku Güncelliği* (Tahiroğlu B, Der Yayınları 1985) 56; Halide Gökçe Türkoğlu, *Roma Hukukunda Suç ve Ceza* (2. bs Seçkin Yayıncılık 2017) 22; Umberto Eco ve Riccardo Fedriga, *Felsefe Tarihi 2: Hellenizmden Augustinus'a* (Tonguç Basmacı L, 2. bs Alfa Yayınları 2018) 109-112; Celal Cengiz Çevik, *Roma'da Siyaset ve Felsefe -Cumhuriyet Dönemi-* (İthaki Yayınları 2019) 171-177; "Platon'un iyi ve mutlu yaşamaya ilişkin yürüttüğü muhakemelerin Latince olarak açıklanması bizi memnun etmeyecek mi? ... Hangi gerekçeyle, Yunanca sözleri, parlak bir üslupla ifade edilmiş ve Yunancadan aktarılmamış olan sözlere tercih ediyorlar? ... Şairlerimizin oyunları çevirdiği gibi, ben de Platon ile Aristoteles'i anlaşılır bir şekilde çevirirsem, inanıyorum ki bu kutsal zihinleri öğrenmeleri için önlerine koydum diye vatandaşların kötü muamelesini hak etmiş olmam. ... Bununla birlikte, inancım o ki, bazı insanların Latin edebiyatından hoşlanmamalarının nedeni, kötü bir Yunancadan daha kötü bir Latinceye çevrilmiş olan bazı kaba ve çirkin eserlerle karşılaşmak durumunda kalmalarıdır. ... düşündüğüm ve sıklıkla ele aldığım gibi, Latin dili, genelde sanılandan farklı olarak, asla yetersiz değildir, aksine Yunancadan bile daha zengindir.", Cicero, *İyi ve Kötü Şeylerin Gayeleri Üzerine (De Finibus Bonorum et Malorum)* (Celal Cengiz Çevik, Albaraka Yayınları 2022) 1.II-III.5-10, 56-64.

⁵ Cicero'nun hayatına ilişkin ayrıntılı açıklamalar için bkz Cicero, *Tusculum Tartışmaları-I, Ölümü Küçümseme (Tusculanae Disputationes)*, (Çiğdem Menzilioğlu, Doğubatu Yayınları 2016) 13 vd; Celal Cengiz Çevik, *Cicero'nun Devlet'i-De Re Publica Yazıları* (Yapı Kredi Yayınları 2017) 15 vd; Cicero, *Yasalar Üzerine (De Legibus)* (Celal Cengiz Çevik, 2. bs Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2017) v vd; Cicero, *Yaşlı Cato veya Yaşlılık Üzerine (Cato Maior De Senectute)* (Celal Cengiz Çevik, 2. bs Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2018) v vd; Cicero, *Tanrıların Doğası (De Natura Deorum)* (F. Gül Özaktürk ve Fafo Telatar, Doğubatu Yayınları 2018) 11 vd; Cicero, *Dostluk Üzerine (De Amicitia)* (Celal Cengiz Çevik, 2. bs Türkiye İş Bankası

Cicero, Stoa felsefesinden⁶ oldukça etkilenmiş ve bu felsefenin günümüze ulaştırılmasında önemli bir yere sahip olan bir filozoftur.⁷ Beslendiği felsefi temelin, hukuk anlayışını da etkilediğini ve doğayı temel alan bir hukuk anlayışına sahip olduğunu ifade edebiliriz. Cicero bir filozof olarak ortaya koyduğu eserlerinde hukuku da ilgilendiren konulara bir şekilde değinmekle birlikte, hukuka doğrudan değindiği önemli eserlerinden biri, Yasalar Üzerine (*De Legibus*) adlı çalışmasıdır.⁸

Çalışma, öncelikle metne dayalı bir inceleme olup çalışmada Cicero'nun eserlerine

---

Kültür Yayınları 2019) v vd; Cicero, *Kader Üzerine (De Fato)* (Celal Cengiz Çevik, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2020) vii vd; Anthony Everitt, *Cicero-Roma'nın En Büyük Politikacısının Hayatı ve Dönemi* (Yunus Emre Ceren, Kronik Kitap 2021) 9 vd; Cicero, *Devlet Üzerine* (n 2) 9 vd; Türkoğlu (n 4) 21-23. Keza M.Ö. 80 yılında, hayatını tehlikeye atacak olan, Sextus Roscius'un meşhur savunmasını yaptığı davada müdafî olarak görev almıştır: Cicero, *Yükümlülükler Üzerine* (n 2) 2.XIV.51, 92. Ayrıca bkz Fehmi Kerem Bilgin ve Halide Gökçe Türkoğlu, 'Cicero'nun İlk Müdafiliği: Pro Sexto Roscio Amerino' (2020) 69 [2] Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 265, 266-267; Türkoğlu (n 4) 22; Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) v. Dava, lehine sonuçlanmıştır.

⁶ Stoa felsefesine dair açıklamalar için bkz Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie II* (Suhrkamp Verlag 1986) 255-296; Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi* (11. bs Say Yayınları 2021) 147-155; Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri* (Candan Şentuna, 11. bs Yapı Kredi Yayınları 2022) 313-355; Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 4, Helenistik Dönem Felsefesi: Epikürosçular Stoacılar Septikler* (8. bs İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 2022) 161 vd; Dürüşken, *Antik Çağ Felsefesi* (n 4) 303-326; Çevik, *Cicero'nun Devlet'i* (n 5) 136-144.

⁷ Celal Cengiz Çevik, *Stoa Felsefesinin Kuruluş Fragmanları-Zenon ve Kleanthes* (Albaraka Yayınları 2021) 8. Cicero'nun "Stoacı bir filozof" olduğu genelde kabul edilmektedir. Bkz Hegel (n 6) 261; Adnan Güriz, *Hukuk Felsefesi* (12. bs Siyasal Kitabevi 2017) 163; Oktay Uygun, *Hukuk Teorileri* (On İki Levha Yayıncılık 2017) 8; Esad Muhlis Bahadır, 'Zenon'dan Cicero'ya Doğal Yasa Anlayışı' (2021) 21 [2] ASBİ Abant Sosyal Bilimler Dergisi 41 vd. Buna karşılık, Cicero'nun Stoa felsefesinin görüşlerini aktardığı ve Stoa felsefesinden özellikle ahlak anlayışı bakımından etkilendiğine dair bkz Cicero, *Dostluk Üzerine* (n 5) xiv, xv; Çevik, *Zenon ve Kleanthes* (n 7) 8; Arslan (n 6) 173, 174. Benzer yönde Bkz Raymond Wacks, *Hukuk Felsefesine Kısa Bir Giriş* (Engin Arıkan, 8. bs Tekin Yayınevi 2018) 38. Benzer şekilde, Cicero'nun tek bir felsefeye bağlı kalmadığı hakkında bkz Seneca, *Ahlak Mektupları (Ad Lucilium Epistulae Morales)* (Türkân Uzel, Jaguar Kitap 2019) 20.

⁸ Cicero'nun, Yunan felsefesinden ve başta da Platon'un eserlerinden etkilendiği, Devlet Üzerine (*De Re Publica*) ve Yasalar Üzerine (*De Legibus*) adlı eserleri kaleme almasıyla görülebilmektedir. Nitekim Cicero, Yasalar Üzerine (*De Legibus*) eserindeki diyalogda, "Platon'un yazdığı gibi ... devlet kurumları ile en iyi yasalar üzerine tartışması gibi, bizim de ... aynı konuları ... tartışmamızı mı istiyorsun?" ifadesini kullanmakta (bkz Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 1.V.15, 9, 10) ve "en bilge adam" olarak ifade ettiği Platon'un (bkz ibid 2.VI.14, 40; "Sed ut vir doctissimus fecit Plato atque idem gravissimus philosophorum omnium", Jonathan G. F. Powell (ed), *M. Tulli Ciceronis De Re Pvblica, De Legibus, Cato Maior, De Senectute, Laelius De Amicitia* (Oxford Classical Texts, Oxford University Press 2006) 200), önce devlet üzerine, daha sonra devletin yasaları üzerine yazdığını ve kendisinin de böyle yapacağını söyler. Bkz Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 2.VI.14, 40. Keza, Platon'un yasalarla ilgili bütün konuşmasını bir yaz gününde tamamladığını, kendisinin de öyle yapacağını ifade eder. Bkz ibid 2.XXVII.69, 66. Aynı şekilde Cicero, devleti, Platon'un öncülük ettiği biçimde açıkladığını, fakat eski Stoacıların, devleti, halkın ve vatandaşın yararına olacak şekilde değil, tam anlamıyla teorik olarak incelediğini ifade etmektedir. Bkz ibid 3.VI.14, 73. Platon, Devlet (*Politeia*) ve Yasalar (*Nomoi*) eserlerinde bu hususları ele almış, Cicero'nun da belirttiği üzere bu iki eserinde en iyi devlete ve onun yasalarına yönelik bir araştırmaya girişmiştir. Cicero da "en iyi devlet"e (*optima re publica*) yönelik yasaları ele alırken, bu yasaların o devletteki özgür halklara uygun olan yasalar olduğunu ifade etmektedir. Bkz ibid 3.II.4, 68. Keza yasaların belirlenmesinde, "sadece Roma halkı için değil, aynı zamanda tüm iyi ve istikrarlı topluluklar için yasaların çerçevesini" belirlediğini ifade etmektedir. Bkz ibid 2.XIV.35, 51. Platon'un çalışmalarına bir diğer benzerlik ise, Platon gibi Cicero'nun da bu iki eserini diyalog biçiminde kaleme almasıdır.

bizzat başvurulmak suretiyle düşüncelerine yer verilerek değerlendirme yapılacaktır. Çalışmada başvurulacak asıl eserler şunlardır: Yasalar Üzerine (*De Legibus*), Devlet Üzerine (*De Re Publica*), Yükümlülükler Üzerine (*De Officiis*). Çalışmada, Cicero'nun en iyi yasaları ortaya koyma gayesini içermesi nedeniyle, öncelikle Yasalar Üzerine (*De Legibus*) adlı eserindeki açıklamaları temel alınacaktır. Ayrıca, bu eseri öncelemesi ve tamamlayıcısı olması itibarıyla Devlet Üzerine (*De Re Publica*) adlı eserindeki ve -Yasalar Üzerine (*De Legibus*) ile Devlet Üzerine (*De Re Publica*) adlı eserlerinin kesişiminde bulunduğunu düşündüğümüz hem devletle hem ahlakla ilgili yükümlülüklerden bahsettiği- Yükümlülükler Üzerine (*De Officiis*) adlı eserindeki hukuk anlayışı ve ceza hukukunu ilgilendiren düşüncelerine de yer verilecektir. Bu nedenle, çalışmanın kapsamı esas olarak Yasalar Üzerine (*De Legibus*), Devlet Üzerine (*De Re Publica*) ile Yükümlülükler Üzerine (*De Officiis*) eserlerindeki Cicero'nun olması gereken olarak sunduğu hukuk anlayışı ve ceza hukukunu ilgilendiren görüşlerinden oluşacaktır. Yine de gerekli görülmesi halinde katkı mahiyetinde olacak biçimde öncelikle Cicero'nun kaleme aldığı diğer eserlere ve daha az olacak biçimde ikincil kaynaklara yer verilmeye çalışılacaktır. Ayrıca Cicero'nun eserlerini Latince kaleme alması nedeniyle, okuyucuların orijinal metni görebilmeleri bakımından Latince derlemelerdeki metne de önem arz ettiği düşünülen hususlar söz konusu olduğunda dipnotlarda yer verilecektir.

Birincil olarak temel alınacak eser olması itibarıyla Cicero'nun Yasalar Üzerine (*De Legibus*) adlı eserini kısaca tanıtmak gerekirse; bu eser, üç "kitap"tan⁹ oluşmaktadır. Ancak bunların dışında eserin en az iki kitabının kayıp olduğu, üçüncü kitabın yarıda kesildiği, kayıp iki kitapta eğitim ve mahkeme konusunun işlenmiş olabileceği ifade edilmektedir.¹⁰ Cicero, ilk kitapta, hukukun kaynağının doğa olması üzerine açıklamalarda bulunmaktadır. Burada yazılı metinlerdeki hukuku değil, doğa yasası diye tabir ettiği, devletlerin kuruluşundan da önce geçerli olan felsefi bir temele dayalı hukuktan bahsetmekte ve Stoacı bir yaklaşım benimsemektedir. İkinci kitapta, önceki kitapta ortaya koyduğu hukuk anlayışıyla¹¹ Roma'daki dini yasaları yorumlamaktadır. Üçüncü kitapta ise, Roma'nın idari teşkilatında yer alan *magistratus*'lara,¹² bunların yetkilerine değinmekte ve buna ilişkin yasaları yorumlamaktadır.¹³ Yani Cicero, mevcut yasaları ele almakta ve onları yorumlayarak olması gereken yasalara yönelik belirlemeler yapmaya çalışmaktadır.

Çalışmada, Dr. C. Cengiz Çevik'in çevirmiş olduğu ve ikisi Türkiye İş Bankası Kültür

⁹ Kitap (*liber*), eserin bölümleri olarak düşünülebilir.

¹⁰ ibid xiv.

¹¹ Ayrıca bkz Çevik, *Cicero'nun Devlet'i* (n 5) 130-144.

¹² *Magistratus*, Roma'daki kamu görevliliğini ifade etmekte olup kademe olarak en altta olan devlet memurundan en üstteki *consul*'lere kadar her görevlinin *magistratus* olduğu ifade edilmektedir. *Magistra* ifadesi, Latince "kadın yönetici" anlamına geldiğinden temel aldığımız çeviri metninde benimsendiği ve Cicero'nun da Latince metinde kullandığı üzere, *magistratus* ifadesine sadık kalınmıştır. Bkz Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 102.

¹³ Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) xiv, xv.

Yayınlari'ndan çıkan,¹⁴ diğeri İthaki Yayınları'ndan çıkan¹⁵ eserlerin çeviri metni esas alınacaktır.¹⁶ Belirtmek gerekir ki, çalışmamızın konusu, Cicero'nun kendi zamanındaki yasaların ne olduğu değil, onun yorumlayarak ulaştığı, en iyi yasaları ortaya koymak yönündeki genel olarak hukuku ve özel olarak ise ceza hukukunu ilgilendiren düşüncelerinin ne olduğudur. Bu bakışla Cicero'nun yasa, hukuk, adalet ve ceza üzerine görüşleri değerlendirilecektir.

Çalışmada genel kavramlardan özel kavramlara giden bir sistematik benimsenecektir. Çalışmada öncelikle Cicero'nun yasa, hukuk ve adalet anlayışı ele alınacaktır. Burada ayrıca Cicero'nun eserlerinde *ius naturale* (doğal hukuk) tabirini kullanıp kullanmadığına değinilecektir. Ardından Cicero'nun ceza anlayışına yer verilecek olup bunlar, ceza hukukunun konuları itibarıyla genel mahiyetteki ve özel mahiyetteki görüşleri olmak üzere iki alt başlık altında sistemleştirilecektir.

Felsefelerde kendi içinde tutarlılık olduğu sürece, felsefeler arası farklılıklar bir diğerini yanlışlıyor anlamına gelmemektedir. Çalışmamızda Cicero'nun felsefesi başka bir felsefi bakış açısından ele alınmadığından "isabetli-isabetsiz" ikiliğinde incelenmeyecektir.

I. CICERO'NUN YASA, HUKUK VE ADALET ANLAYIŞI

A. Yasa (*Lex*), Hukuk (*Ius*) ve Adalet (*Iustitia*)

Cicero, bilhassa Yasalar Üzerine (*De Legibus*) adlı eserinde yasa, hukuk ve adalet kavramlarını kendi felsefi bakışıyla ortaya koymaya çalışmaktadır. Ona göre, *ius civile*,¹⁷ doğanın¹⁸ küçük ve dar kapsamlı bir bölümünü işgal etmekte olup, hukuku esasen insan doğasından edinmek ve böylece hukukun doğasını açıklamak gerekir. Halkların oluşturup kaleme aldığı haklar ile buyrukların incelenmesine ise, bu faaliyetten sonra geçilmelidir.¹⁹

¹⁴ Yasalar Üzerine (*De Legibus*): Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5); Yükümlülükler Üzerine (*De Officiis*): Cicero, *Yükümlülükler Üzerine* (n 2).

¹⁵ Devlet Üzerine (*De Re Publica*): Cicero, *Devlet Üzerine* (n 2).

¹⁶ İlgili yerlerde birincil kaynak olarak Latince metne de yer verilecektir. Yararlanılacak Latince metinler şu şekildedir: Devlet Üzerine (*De Re Publica*) metni için bkz Cicero, *De Re Publica-De Legibus* (Clinton W. Keyes, The Loeb Classical Library, William Heinemann 1970). Yasalar Üzerine (*De Legibus*) metni için bkz Powell (n 8). Yükümlülükler Üzerine (*De Officiis*) metni için bkz Winterbottom (n 2).

Ayrıca konuya katkıları dolayısıyla birincil kaynak olarak yer verilecek Latince metinlerde temel alınacak eserler şunlardır: Seneca, *L. Annaei Senecae Philosophi, Opera Omnia, Ad Optimorum Librorum Fidem Accurate Edita, Editio Stereotypa, Tomus V, Naturales Questiones* (C. Tauchnitzii 1832); James S. Reid (ed), *The Academica of Cicero* (University of Michigan Library 1874); Austin Stickney (ed), *M. Tulli Ciceronis De Natura Deorum Libri Tres* (Ginn&Heath 1881); Cicero, *De Finibus Bonorum et Malorum (Cicero: On Ends)* (Harris Rackham, 2. bs The Loeb Classical Library, William Heinemann 1931); Schoell (n 2); Max Pohlenz (ed), *M. Tulli Ciceronis Scripta Quae Manservnt Omnia: Fasc. 44: Tysevlanae Disputationes* (B. G. Teubneri 1965); Remo Giomini (ed), *M. Tullius Cicero Fasc. 46: De Divinatione, De Fato, Timaeus* (B. G. Teubner 1975).

¹⁷ Eserde *ius civile* ile ifade edilen şey, genel anlamda Roma vatandaşlarını ilgilendiren yasal düzenlemelerdir. Bkz Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 100.

¹⁸ "Natura", Powell (n 8) 165.

¹⁹ Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 1.VI.17, 11.

Ona göre; hukukun kaynağı, yasadaki hareketle aranmalıdır.²⁰ Yasa,²¹ kökü doğada bulunan ve yapılması gerekenleri buyurup aksini yasaklayan bir üst akıldır.²² Bu akıl, yasanın insan zihniyle onaylanıp tamamlanmasını gerektirmektedir.²³ Keza Stoacılar göre yasa, insanların zihinlerinde tasarlayarak oluşturduğu ve halkların kararı olan şey değildir. Yasa, evreni yönetme ve yasaklama bilgeliğiyle idare eden ebedi bir olgu olup, bu da tanrının zihnidir.²⁴ Bu zihin, yönetmeye ve yasaklamaya ehil “bilge”nin (*sapientis*)²⁵ aklı ve zihnidir.²⁶

Öyleyse öncelikle bakılması gereken yer doğadır. Doğa yasayı, insanı, insan doğasını, hukuku ve hukukun doğasını ortaya çıkarmaktadır. Bu durumda, doğadan ortaya çıkan yasa ve hukuku anlamadan, insan ürünü olarak varlık kazanmış hukuku ve onun doğaya uygun olup olmadığını anlamak mümkün değildir.

Burada Cicero, hukukun kaynağını yasa, yasanın kaynağının ise doğa olduğunu açıkça ifade etmektedir. Yapıp etmelerin, yani davranışların kuralının ve düzenin ne şekilde olacağını belirlemesini yasa olarak karşılamakta, bunu da bir üst aklın yaptığını belirtmektedir. Stoacı filozof Seneca'nın insanın, insanlığının da üzerine çıkmadıkça, değersiz bir şey olacağını söyleyerek²⁷ esasen bilgenin, insanlığının üzerine çıkmış bir insan olduğunu belirtmesi ile Cicero'nun bu üst aklı hem tanrının zihni hem de bilgenin aklı ve zihni olarak belirtmesi uyumludur. Nitekim bilge (*sapientis*); erdem (*virtus*) sahibi kişi, en yüce iyiye (*summum bonum*), doğaya (*natura*) ve onun yasalarına uygun yaşayan (*secundam naturam vivere*) insandır.²⁸ Öyleyse bilge, tanrının zihnine de uygun yaşayan bir kişi olmaktadır. Bu durumda

²⁰ Cicero'nun yasa anlayışına yönelik üç görüş olduğu ifade edilmektedir. Bunlardan birincisine göre, Cicero, toplum yasalarını doğa yasalarının bir taklidi olarak görmektedir. İkincisine göre, Cicero'ya göre toplum yasaları doğa yasalarının somutlaşmış halidir. Üçüncüsüne göre ise, Cicero'ya göre toplum yasaları ile doğa yasaları özdeştir. Bkz Cicero, *Devlet Üzerine* (n 2) 88; Elizabeth Asmis, ‘Cicero on Natural Law and the Laws of the State’ (2008) 27 [1] Classical Antiquity 1, 2.

²¹ “*lex*”, Powell (n 8) 166.

²² “*lex est ratio summa, insita in natura, quae iubet ea quae facienda sunt, prohibetque contraria*”, Powell (n 8) 166; Cicero, *Devlet Üzerine* (n 2) 88; “Doğada yerleşik bulunan üst akıl (*ratio summa insita in natura*)”, Çevik, *Roma'da Siyaset ve Felsefe* (n 4) 196.

²³ Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 1.VI.18, 11.

²⁴ Bu yönde açıklamalar için ayrıca bkz Cicero, *Devlet Üzerine* (n 2) 88.

²⁵ “Bilgelik peşinden koşana filozof diyorlar, o halde felsefe, dilimize çevirmek istersen, bilgelik uğraşından başka bir şey değildir. Bilgelik, eski filozofların yaptığı tanıma göre, tanrısal ve insani her şeyin ve hatta onları idare eden nedenlerin bilgisidir.”, Cicero, *Yükümlülükler Üzerine* (n 2) 2.II.5, 72.

²⁶ Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 2.IV.8, 37.

²⁷ Seneca, *Doğa Araştırmaları (Naturales Quaestiones)* (Celal Cengiz Çevik, Jaguar Kitap 2014) 1.Önsöz.4, 23.

²⁸ Cicero ve Stoacıların eserlerinde bilge (*sapientis*); erdem (*virtus*) sahibi kişi, en yüce iyiye (*summum bonum*), doğaya (*natura*) ve onun yasalarına uygun yaşayan (*secundam naturam vivere*) insanı nitelemektedir. “Hiç şüphe yok ki, doğaya göre yaşamak, en yüce iyidir, bu da erdem deneyimiyle mümkün olan ölçülü ve uygun yaşam anlamını taşır veyahut doğaya uymak ve onun yasasına uygun yaşamak (mümkün olduğu ölçüde) doğanın gerekli gördüğü hiçbir şeyi kaçırmamaya çalışma anlamını taşır, başka deyişle, yasayla eşitlenen erdeme uygun yaşamaktır.”, Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 1.XXI.56, 29; “... ahlaken doğru olmak tek ve en yüce iyidir...”, Cicero, *Yükümlülükler Üzerine* (n 2) 3.VIII.35, 124; “*quod honestum sit, id esse aut solum aut summum bonum*”, Winterbottom (n 2) 122; Seneca, *Tanrısal Öngörü (De Providentia)* (Çiğdem Dürüşken, Alfa Yayınları 2014) 1.4.15, 16, 69, 94; Seneca, *Bilgenin Sarsılmazlığı Üzerine-İnziva Üzerine (De Constantia Sapientis-De Otio)* (Celal Cengiz Çevik, 2. bs Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2018) 3 vd; Seneca, *Mutlu*

yasayı koyan tanrı ile onu dünyada anlayan ve ona uygun yaşayan bilgenin zihinleri adeta eşitlenmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, Sokrates ve Platon'un görüşlerinde yöneticilerin filozoflardan (bu bağlamda bilgelere) oluşması düşüncesi²⁹ ile burada dile getirildiği üzere bilgenin (filozofun) doğadan kaynaklanan yasayı bilmesi ve buna uygun hukuku ortaya koyması düşüncesi, birbirleriyle tutarlıdır.

Yasa; “doğanın gücüdür”, “sağduyulu insanın zihni ve aklısıdır”, “hukukun ve haksızlığın kuralıdır”.³⁰ Yasa, adil olan ve adil olmayan şeyler arasındaki ayrımın kendisidir. Keza yasa, “her şeyin en eskisi ve en önemlisi olan doğa”ya uygun olarak belirlenmiştir. İyileri gözetip korurken, kötülere cezalandıran insan yasaları da ondan doğmuştur.³¹

Cicero, hukuku ortaya koyarken, yazılı herhangi bir yasadan önce de var olan ve neredeyse bütün devletlerin kuruluşundan yüzyıllar öncesine kadar giden en yüce yasayı temel aldığı ifade etmektedir.³² Dolayısıyla, “yasa” ifadesi esasen yazılı olan yasal metinleri ifade etmemektedir. Bahsedilen yasa, her zaman her yerde geçerli olan ve doğadan kaynağını alan kurallardır. Buna karşın Cicero, yazılı bir metin şeklindeki yasadan bahsederken, ona da yasa diyeceğini belirtmektedir.³³

Ona göre hukuk, fikir aracılığıyla değil, doğa tarafından tesis edilmiştir.³⁴ Yani hukuk, doğadan kaynaklanır³⁵ ve doğada yerleşik bulunur.³⁶ Keza hukuku bir insanın herkese iletmesini sağlayan doğa olduğu gibi, herkesin hukuka eşit bir şekilde saygı göstermesi de doğadan kaynaklanır. Doğa, insanlara akıl vermiştir. Verdiği akıl, “doğru akıl”dır.³⁷ Yasa buyurma ve yasaklamadaki de doğru akıl olup, hukuk budur. Akıl herkese verildiğine göre,

---

Yaşam Üzerine-Yaşamın Kısalığı Üzerine (De Vita Beata-De Brevitate Vitae) (Celal Cengiz Çevik, 3. bs Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2019) XV.5, 22; Seneca, *Ahlak Mektupları* (n 7) 24-26, Çevik, *Zenon ve Kleanthes* (n 7) 17.

²⁹ “Demek oluyor ki, yurdu koruyacak adam, yaradılışı bakımından filozof, azgın, çevik ve güçlü olacak.”, Platon, *Devlet* (Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz, 32. bs Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2017) 376c, 64.

³⁰ Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 1.VI.19, 12.

³¹ ibid 2.V.13, 39. Cicero, *Devlet Üzerine* eserinde de benzer açıklamaları yapmaktadır: “Gerçek yasa doğaya uygun olan doğru akıldır, her şeye nüfuz eder, tutarlıdır, daimidir ve buyurarak yükümlülüğe çağırır, yasaklayarak yanlıştan döndürür.”, Cicero, *Devlet Üzerine* (n 2) 3.XXII.33, 201.

³² Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 1.VI.19, 12.

³³ “Ancak bütün hitabetimiz halkın aklına sunulduğundan, arada halkın diliyle konuşmamız gerekecek, avamın dediği gibi, biz de ona buyurma ve yasaklama isteğini dayatan yazılı metin olarak ‘yasa’ diyeceğiz.”, ibid 1.VI.19, 12. Bununla birlikte metnin bağlamından onun hangi anlamda yasa ifadesini kullandığına dair çıkarımlar yapılabilir. Bu başlık altında ele alındığı üzere yasanın ne olduğunu ortaya koyarken, esasen her zaman her yerde geçerli ve doğadan kaynağını alan yasadan bahsetmektedir. Bkz Cicero, *Devlet Üzerine* (n 2) 3.XXII.33, 201, 202.

³⁴ Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 1.X.28, 16; “*neque opinione sed natura constitutum esse ius*”, Powell (n 8) 172.

³⁵ Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 1.XII.33, 18.

³⁶ ibid 1.XII.34, 19; “... *ius in natura esse positum* ...”, Powell (n 8) 175.

³⁷ “*recta ratio*”, Powell (n 8) 174. Cicero, bu doğru aklın Iupiter’in akli olduğunu ifade eder. Bkz Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 2.IV.10, 38; “*Iovis*”, Powell (n 8) 198.

hukuk da herkese verilmiştir.³⁸ Keza, nesnelerin doğasından³⁹ kaynaklanan ve insanları doğru davranmaya zorlayan, yanlıştan alıkoyan bir doğru akıl vardır. Bu akıl, kaleme alındığında değil, doğduğu anda yasa olmuştur ve tanrısal zihinle aynı anda doğmuştur.⁴⁰ Bu nedenle, en yüce yasa, tanrısal zihindir. Aynı şekilde, insan için de “bilge”nin zihnindeki yasa kusursuzdur. Halkların oluşturduğu yasa, döneme bağlı olarak oluşturulduğundan, “yasa” adını olgunun kendisinden değil, genel kabulden almaktadır.⁴¹ Keza Cicero’ya göre “eğer hukuku halkların buyrukları, liderlerin kararları ve yargıçların hükümleri inşa etseydi, çoğunluğun oyları ve buyrukları onaylıyor madem, çalmak, tecavüz ve yalan tanıklık etmek hak olurdu.”⁴²

Öyleyse doğaya uygun olmayan hukuk metinlerinin, sırf yürürlüğe koyulmaları itibarıyla yasa olduğu söylenemez. Bu durumda bilge, bu adı yasa olan metinlerin gerçekten bir yasa olup olmadığını doğaya uygun olup olmaması yönüyle incelemelidir. Eğer doğaya uygun, ondan kaynaklanan bir yasa söz konusu ise, bu zaten yasa olarak var olmakla birlikte ayrıca yasa adında kaleme alınmış bir metin olmaktadır. Kaleme alınmış ve yöneticiler tarafından buyrulmuş olsa da adına yasa denen metin; doğaya uygun ve ondan kaynaklanan bir yasa değil ise, o metin esasen bir yasa değildir. Cicero’nun da bir bilge olarak yapmaya çalıştığı inceleme aynı zamanda bu faaliyeti ifade etmektedir. Günümüzde de “kanuna uygun ama hukuka aykırı” ifadelerinin çıkış nedenleri bundan kaynaklanmaktadır. Günümüzde doğal hukuk anlayışından ortaya çıkmış bu anlayışa göre, bir davranış kanun metnine uygun görünse de hukuken yapılmaması gereken bir davranış olabilir. Bu durumu açıklamaya ve çözüm bulmaya çalışan en meşhur görüş Radbruch Formülü olarak anılan ve Gustav Radbruch tarafından ortaya koyulan formül olup Radbruch bu tür hukuk kurallarına “yasal haksızlık” (*gesetzliches Unrecht*) demiştir.⁴³

Cicero’ya göre yasalar, vatandaşların esenliği ve devletlerin güvenliği, insanların yaşamının huzurlu ve mutlu olması için bulunmuştur.⁴⁴ Yasaları, ilk teklif edenler, içinde buldukları topluma yasaları kendilerinin yazacağını ve sınırlarını belirleyeceğini, kabul

³⁸ Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 1.XII.33, 18.

³⁹ “*rerum natura*”, Powell (n 8) 198.

⁴⁰ Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 2.IV.10, 38; “Evren tanrıya, denizler ve karalar evrene boyun eğer, insanların yaşamı da en yüce yasanın buyruklarına uyar.”, ibid 3.I.3, 68.

⁴¹ ibid 2.V.11, 38.

⁴² ibid 1.XIV.43, 23; “*Quodsi populorum iussis, si principum decretis, si sententiis iudicum iura constituerentur, ius esset latrocinari, ius adulterare, ius testamenta falsa supponere, si haec suffragiis aut scitis multitudinis probarentur.*”, Powell (n 8) 180.

⁴³ Gustav Radbruch’un Radbruch Formülü adıyla anılan çözümünü ortaya koyduğu “Yasal Haksızlık ve Yasa Üstü Hukuk” (“*Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht*”) başlıklı makalesi için bkz. Sevtap Metin ve Altan Heper, *Ceza Hukuku Felsefesine Katkı: Radbruch Formülü* (2. bs Tekin Yayınevi 2015) 75-106.

⁴⁴ Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 2.V.11, 38; “*constat profecto ad salutem civium civitatumque incolumitatem vitamque hominum quietam et beatam inventas esse leges*”, Powell (n 8) 198. Cicero, devletler ve hükümetlerin kurulma nedenini ise, insanların mevcut haklarının korunması olarak ifade eder. Her ne kadar insanlar doğanın yönlendirmesiyle bir araya gelse de haklarını savunmak için kentlerin korumasına sığınmaktadır. Bkz Cicero, *Yükümlülükler Üzerine* (n 2) 2.XXI.73, 102. Keza, devletin ve kentin temel işlevi, herkesin özgür ve insanların malvarlığının güvence altında olmasını sağlamaktır. Bkz ibid 2.XXII.78, 104.

edilerek benimsenmesi durumunda ise dürüstçe ve mutlu bir şekilde yaşayacaklarını vadetmişlerdir. Ancak belirtmek gerekir ki, yaşadıkları toplumlara yıkıcı ve haksız kurallar belirleyen kişiler, vaatlerine ters davrandıkları için, onlara “yasa” dışında bir şey sunmuş olur. Oysa “yasa”, kendisinde adil ve doğru olanı seçme gücünü ve kararını barındırır.⁴⁵ Bu nedenle, halkın, zararlı olduğu halde kabul ettiği bir şeye (kurala, yasal metne), “yasa” denemez.⁴⁶ Dolayısıyla, “yasa” dışındaki bir şey (kural, yasal metin) yasa olarak kabul edilmemeli ve bunlara “yasa” bile denilmemelidir. Cicero, esasen “yasa” olmamaları itibarıyla, *Senatus*'un⁴⁷ “tek bir satırla yürürlükten kaldırdığı yasalar”ı örnek olarak vermektedir. Nitekim “yasa”, yürürlükten kaldırılamaz.⁴⁸ Doğru bir yasa ile gerçek adaletin sağlam ve canlı bir örneğine sahip olmadıklarını söyleyen Cicero, yürürlükteki yasa metinleri bakımından sadece gölgelerden ve taslaklardan yararlandıklarını söyler. Ancak buna rağmen, “keşke bunlara da uysak!”⁴⁹ diye yakınarak, yazılı yasa metinlerine dahi uyulmadığından, -en azından bunlara uyulsa- diye bir serzenişte bulunur. Çünkü bu yazılı yasaların bile doğa ile hakikatin en iyi örneklerinden oluştuğunu söyler.⁵⁰

Devleti oldukça önemseyen Cicero, yasadan yoksun olan devletin, hiçbir yerde devlet sayılmayacağını belirtir. Yasa, bir devletin gerçekten bir devlet sayılmasını sağladığına göre, yasa, en iyi şeyler arasındadır.⁵¹

Cicero, *magistratus*'ların, yasalara uygun olan doğru ve yararlı şeyler buyurup dikte etme yetkisi olduğunu, dolayısıyla, nasıl ki yasalar *magistratus*'lara buyuruyorsa, *magistratus*'ların da halka buyurduğunu belirtmektedir. Buradan yaptığı çıkarım ise, *magistratus*'un konuşan yasa, yasanın ise dilsiz *magistratus* olduğudur.⁵² Kanaatimizce idare hukukunda kabul edilen kamu gücünün ayrıcalıklarından olan “hukuka uygunluk karinesi”⁵³ de

⁴⁵ Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 2.V.11, 38.

⁴⁶ ibid 2.V.13, 39. Cicero burada, doğaya ve adalete uymayan zarar verici yasaların yapılmasını, cahil ve tecrübesiz insanların iyileştirici ilaçlar yerine zehirli ilaçlar yazmasına benzetmektedir. Bkz ibid 2.V.13, 39. Ayrıca bkz Cicero, *Yükümlülükler Üzerine* (n 2) 2.XII.41, 87.

⁴⁷ *Senatus*'u Krallık döneminde *Patres*, yani “Babalar” anlamındaki aile reislerinin oluşturduğu, *Senatus*'un kralın yanında bir danışma kurulu olarak hizmet verdiği ve Cumhuriyet döneminde politik rejimin ana unsurlarından biri olduğu belirtilmektedir. Bkz Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 106, 107. Ayrıca Cicero, *Senatus*'un kökenini şu şekilde bizzat açıklar: “(Sparta devletinin kurucusu) Lycurgus, *Lacedaemonia*'da *gerontes* (yaşlılar) demiştir bu gruba, çok az, yani yirmi sekiz kişiden oluşmuştur bu grup. Lycurgus bu kişilerin en üst düzeyde fikir beyan etme hakkına sahip olmasını istemiştir, buna karşın kral da yönetimin başında bulunur. Bu yüzden atalarımız bu örneği izleyip Lycurgus'un kullandığı unvanı alarak onun “İhtiyarlar” dediği kişilere *Senatus* ismini vermiştir.”, Cicero, *Devlet Üzerine* (n 2) 2.XXVIII.50, 176, 177. *Senatus*'un, “yaşlı” anlamına gelen *senex* kelimesiyle ilişkilendirildiği belirtilmektedir. Bkz ibid 176; Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 106.

⁴⁸ Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 2.VI.14, 39; “Bu yasayı değiştirmek günahdır, bu yasanın bir parçası bile değiştirilemez, yürürlükten kaldırılamaz; kuşkusuz ne *Senatus* ne de halk aracılığıyla bu yasadaki değişiklikler kurtulabiliriz.”, Cicero, *Devlet Üzerine* (n 2) 3.XXII.33, 201, 202.

⁴⁹ “*Eas ipsas utinam sequeremur!*”, Winterbottom (n 2) 137.

⁵⁰ Cicero, *Yükümlülükler Üzerine* (n 2) 3.XVII.69, 138.

⁵¹ Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 2.V.12, 39.

⁵² ibid 3.I.2, 68.

⁵³ “*Damıştayda veya idari mahkemelerde dava açılması dava edilen idari işlemin yürütülmesini durdurmaz.*”,

başka nedenler ortaya koyulabilse de, temelde bu düşünceden ortaya çıkmaktadır.

Adalet hususunda ise, öncelikle adaletin ne ödül ne de ödeme vadettiğini belirtmektedir. Adalet,⁵⁴ sadece kendisi için arzulandır.⁵⁵ Erdem, ki konumuz itibarıyla “adalet”, kendi doğasından değil de getirisinden (faydasından) dolayı aranırsa, burada “kötülük”⁵⁶ var olacaktır. Nitekim sadece kendi yararına uygun davranan biri, iyi bir insan olamaz ve erdemi ödül için isteyen kişi de “kötülük” dışında bir erdem hedeflememiş olur.⁵⁷ Keza adalet, faydacı⁵⁸ bir bakışla toplumların sadece yazılı yasalara ve kurumlarına boyun eğmesi olamaz. Adalet, doğadan kaynaklanmıyorsa, bütünüyle mümkün olan bir adalet söz konusu olamaz ve faydacılık üzerine inşa edilen adalet yine bu faydacılık eliyle çöker.⁵⁹ Bu nedenle, en üst düzeyde adaleti olmayan bir devlet, hiçbir şekilde yönetilemez/ayakta kalamaz.⁶⁰ Adaletin, devletin temeli olduğuna yönelik bakışın, Cicero’da kaynağını bulduğunu görmekteyiz.

Ona göre, insanlarda adalet düşüncesi⁶¹ bulunmazsa, artık korumaları olmayacağından birçok haksızlıkla karşılaşabilirler. Ona göre, günaha ve suç⁶² batmış olanlar bile bir nebze adalet olmadan yaşayamazlar. Nitekim hırsızların bile gözetip boyun eğdiği yasaları (kuralları) vardır. Adaletin hırsızların bile gücünü artırabilecek ya da nüfuz alanını genişletebilecek kadar

2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu (İYUK), m 27/1.

⁵⁴ “*iustitia*”, Powell (n 8) 182. “*Iustitia, quae suum cuique distribuit. (Adalet herkese hakkı olanı paylaşır.)*”, Dürüşken, *Latince Güzel Sözler Antolojisi* (n 2) 193; “*Nam iustitia, quae suum cuique distribuit, quid pertinet ad deos?*”, Stickney (n 16) 3.XV.38, 148. Ayrıca bkz “Şöyle bir söz vardır: Adalet tüm erdemleri kendisinde toplar.”, Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik* (Faruk Akderin, 4. bs Say Yayınları 2019) 1129b, 107; “... iyi ve kötü şeyleri ayırt ederken sağduyunun, her bir kimseye hakkını teslim ederken adaletin farkına varılır.”, Cicero, *İyi ve Kötü Şeylerin Gayeleri Üzerine* (n 4) 5.XXIII.67, 272; “... *prudentia in delectu bonorum et malorum, iustitia in suo cuique tribuendo.*”, Cicero, *De Finibus Bonorum et Malorum* (n 16) 470.

⁵⁵ Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 1.XVIII.48, 25. Aynı doğrultuda bkz Cicero, *Yükümlülükler Üzerine* (n 2) 2.XII.41, 87. Aynı konuda bkz Cicero, *Devlet Üzerine* (n 2) 3.XVI.26, 200; Cicero, *İyi ve Kötü Şeylerin Gayeleri Üzerine* (n 4) 5.XXIII.67, 272. Aynı şekilde bkz “Bu durumda adalet, kendisine ulaşılmasını amaçlayan bir erdemdir. ... Adalet kendi amacını içinde taşır ve erdemin tam olarak kullanılmasını gerektirir.”, Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik* (n 54) 1129b, 107.

⁵⁶ “*malitia*”, Powell (n 8) 182.

⁵⁷ Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 1.XVIII.49, 25; “Söylemesi bile ziyadesiyle utanç verici ama, ya haz? Erdemin ziyadesiyle hazzın küçümsenmesi ve reddedilmesinde yattığı görülmektedir.”, ibid 1.XIX.52, 27. Ayrıca bkz “Kısacası adalet erdemin bir parçası değildir, ta kendisidir, aynı şekilde adaletsizlik de kötülüğün bir parçası değil ta kendisidir.”, Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik* (n 54) 1130, 107.

⁵⁸ “*utilitate*” (*utilitas*), Powell (n 8) 179; <<https://logeion.uchicago.edu/utilitas>> Erişim: 13.08.2022. Cicero’nun ve Stoa filozoflarının “faydacı/faydacılık” ifadesini Epikuroşçular için kullandığını ifade edebiliriz. Epikuros’a ve felsefesine dair bkz Diogenes Laertios (n 6) 469-528; Hegel (n 6) 297-336; Arslan (n 6) 25 vd; Cevizci (n 6) 143-147; Dürüşken, *Antik Çağ Felsefesi* (n 4) 283-303.

⁵⁹ Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 1.XV.42, 23; “Müziyenlerin şarkıda armoni dediği şey devlette uyum, her devlette en güçlü ve en iyi güvenlik bağıdır; uyum adalet olmadan olamaz.”, Cicero, *Devlet Üzerine* (n 2) 2.XLII.69, 187.

⁶⁰ Cicero, *Devlet Üzerine* (n 2) 2.XLIV.70, 188; “*sine summa iustitia rem publicam geri nullo modo posse*”, Cicero, *De Re Publica* (n 16) 182. Benzer doğrultuda bkz “*Adalet [erdem] politiktir: Adalet [sistemi] politik ortamın düzenlenmesi, adalet [erdem] ise neyin adil olduğuna dair yargıda bulunmadır.*”, Aristoteles, *Politika* (Özgüç Orhan, Pinhan Yayınevi 2018) 1253a29, 161.

⁶¹ “*opinio iustitiae*”, Winterbottom (n 2) 85.

⁶² “*maleficio*” (*maleficium*), ibid 85; <<https://logeion.uchicago.edu/maleficium>> Erişim: 15.08.2022.

etkili olduğunu belirten Cicero, adaletin yasalar ve mahkemelerle birlikte bir devlet sistemindeki gücünün ne kadar büyük olduğunu göz önünde bulundurulması gerektiğine dikkat çeker.⁶³ Elbette burada, hırsızların “adaletli” olduğu sonucu çıkarılamaz. Ancak adalet öyle bir mefhumdur ki, haksızlık-adaletsizlik gerçekleştirmek için bir araya gelmiş insanların dahi kendi aralarındaki ve uygulamalarındaki “adalet”, onların gücünü artıran ve etki alanını genişleten bir etkiye yol açabilir. Haksızlık-adaletsizlik gerçekleştiren insanlar arasındaki adaletin onların varlıklarını sürdürebilmesi için gerekli olduğu vurgulanmaktadır. Bu kişilerde bile bir nebze de olsa “adalet düşüncesi” bulunmaktadır. Buradan hareketle, toplumdaki en büyük organizasyon olan ve organları aracılığıyla kullandığı çok büyük bir güce sahip olan devlet için, adaletin varlığının olmazsa olmaz bir yöne sahip olduğuna ve adaletin yol açacağı sonuçlarının büyüklüğüne bir vurgu yapılmaktadır. Bu durum, adaletin devletin temeli olduğuna yönelik bakışın bir sonucudur.

Son olarak belirtmek gerekir ki, Cicero'ya göre devletlerde gözetilmesi gereken bir “savaş hukuku”⁶⁴ vardır ve savaş, hiçbir haksızlığın olmadığı barış ortamında yaşayabilmek için gereklidir.⁶⁵ “Sadece barışı amaçlıyor görüldüğünde savaş açılmalıdır.”⁶⁶ Zafere ve barışa ulaşınca ise, savaşta hırçın ve vahşi olmayanlar korunmalıdır. Nitekim Cicero'nun dediğine göre, ataları da savaşla ele geçirdikleri devlet ve milletleri anlayışla kucaklamış ve korumuşlardır.⁶⁷

B. Doğal Hukuk (*Ius Naturale*) veya Doğanın Hukuku (*Ius Naturae*): Cicero, Eserlerinde “Doğal Hukuk” (*Ius Naturale*) Tabirini Kullanmış Mıdır?

Cicero'dan bahsedilince doğal hukuk tabiri de hemen akla gelmektedir. Doğal hukuk teorisinin kökenini Platon'da, Aristoteles'te, Stoacı filozoflarda⁶⁸ ve çalışmamızda yer verdiğimiz filozof Cicero'da bulduğunu kabul edilmektedir. Keza Cicero'nun doğal hukuktan söz ettiğinden ve onun “doğal hukuk anlayışı”ndan sıklıkla bahsedilmektedir.⁶⁹ Ancak bu kabullere rağmen, Cicero'nun eserlerinde “doğal hukuk” (*ius naturale*) tabirini kullanıp kullanmadığına bakılması gerekmektedir.

Cicero, Yasalar Üzerine eserinden günümüze ulaşabilmiş kısımdaki metnin son açıklamalarında, *magistratus*'ların yetkilerinin hukuki yönünü inceleyeceğinden, *ius naturae* üzerine düşünmek ve konuşmak gerektiğinden, ayrıca Roma halkının hukuku üzerine söz

⁶³ Cicero, *Yükümlülükler Üzerine* (n 2) 2.XI.39-40, 86, 87.

⁶⁴ “*iura belli*” (*ius belli*), Winterbottom (n 2) 14.

⁶⁵ Cicero, *Yükümlülükler Üzerine* (n 2) 1.XI.34-35, 17.

⁶⁶ ibid 1.XXIII.80, 37; “*Bellum autem ita suscipiatur ut nihil aliud nisi pax quaesita videatur.*”, Winterbottom (n 2) 32. Cümleinin başka bir çevirisi şu şekildedir: “*Tek arzumuzun barış olduğunu ispatlayacak şekilde savaşa girmeliyiz.*”, Dürüşken, *Latince Güzel Sözler Antolojisi* (n 2) 65.

⁶⁷ Cicero, *Yükümlülükler Üzerine* (n 2) 1.XI.34-35, 17, 18. Aynı doğrultuda bkz Çevik, *Roma'da Siyaset ve Felsefe* (n 4) 208.

⁶⁸ Çevik, *Cicero'nun Devlet'i* (n 5) 130-144.

⁶⁹ Güriz (n 7) 164.

etmesi gerektiğinden bahseder.⁷⁰ Ancak devamındaki metin günümüze ulaşmamıştır.⁷¹

Burada metinde geçen *ius naturae* ifadesinin ne anlama geldiği üzerinde durulmalıdır. Cicero'nun temel aldığımız *De Legibus* metninde “*de iure nate*” ifadesi kullanılmaktadır.⁷² *De Re Publica* için temel aldığımız eserdeki *De Legibus* metninde ise “*de iure naturae*” ifadesi kullanılmaktadır.⁷³ Asmis, metnin “*de iure nate*” kısmının eksik olduğunu ve “*ura*” kısmının doldurularak kelimenin “*nat<ura>e*” olarak genelde kabul edildiğini belirtmektedir.⁷⁴ Temel aldığımız metnin İngilizce çevirisinde “*natural law*” (doğal hukuk) değil, “*the law of Nature*” (doğanın hukuku) ifadesi kullanılmaktadır.⁷⁵ Temel aldığımız Türkçe çeviri metninde ise “doğal hukuk” ifadesi kullanılmaktadır.⁷⁶

“Doğal hukuk” anlamına gelen Latince tabir, “*ius naturale*”dir. Belirtmek gerekir ki Cicero'nun günümüze ulaşmış Latince metinlerinin derlemeleri tarafımızca taranmıştır. Ancak bu metinlerde *ius naturale* ifadesini hiç kullanmadığı görülmüştür. Yine belirtmek gerekir ki, Cicero'nun “doğal hukuk anlayışı” konusunda yazılmış Türkçe tez çalışmalarına bakılmıştır. Ancak, bu çalışmalarda *ius naturale* ifadeleri kullanılmakla birlikte, bu ifade için ya birincil kaynak olan Cicero'nun eserlerine atıf yapılmadığı ikincil kaynaklara atıf yapıldığı, dolayısıyla *ius naturale* tabirinin bu ikincil kaynaklarda kullanıldığı ya da Cicero'ya doğrudan atıf yapılmasına rağmen, atıflardaki kaynak Latince metinlere bakıldığında bu ifadenin kullanılmadığı görülmektedir.⁷⁷

Atkins'in kendi kaleme aldığı veya editörlüğünü yaptığı Cicero ile ilgili eserlerde de “*natural law*” ifadesinin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Örneklerden dikkat çekici olanlarından birine bakıldığında, bir eserde “*Such, for Cicero, was the function of natural law, which he defined in the De Legibus*” (“Cicero'ya göre *De Legibus*'ta tanımladığı ‘doğal hukuk’un işlevi buydu”) ifadesi için *De Legibus* 1.VI.19'a atıf yapıldığı ve buradaki “*a lege ducendum est iuris exordium*” ifadesi için, “*it is from natural law that the origin of law must be brought out*” (“hukukun kökeni ‘doğal hukuk’tan çıkarılmalıdır”) şeklinde çeviri yapıldığı görülmektedir.⁷⁸ Oysa Latince metinde “doğal hukuk” (*ius naturale*) tabiri geçmemektedir.

⁷⁰ Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 3.XX.49, 89.

⁷¹ ibid xiv.

⁷² Bkz Powell (n 8) 264.

⁷³ Bkz Cicero, *De Re Publica* (De Legibus kısmı) (n 16) 516.

⁷⁴ Asmis (n 20) 27.

⁷⁵ Cicero, *De Re Publica* (De Legibus kısmı) (n 16) 517. Aynı yönde bkz Asmis (n 20) 27.

⁷⁶ Bkz Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 89.

⁷⁷ Bkz Pelin Atayman Erçelik, ‘Cicero’da Doğal Hukuk Anlayışı’ (YL Tezi, İstanbul Üniversitesi 2008) 1, 64; Muhammed İbrahim Ertuğrul, ‘Marcus Tullius Cicero’da ve Hugo Grotius’ta Doğal Hukuk Düşüncesi’ (YL Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi 2020) 66, 101, 109, 141, 167.

⁷⁸ Bkz Claudia Moatti, ‘Cicero’s Philosophical Writing in Its Intellectual Context’ in Jed W. Atkins ve Thomas Bénatouil (eds), *The Cambridge Companion to Cicero’s Philosophy* (Cambridge University Press 2022) 17. Benzer şekilde, Cicero tarafından “*ius naturale*”nin (*natural law*) açıklamasının sunulduğu hakkında bkz Jed W. Atkins, *Cicero on Politics and the Limits of Reason, The Republic and Laws* (Cambridge University Press 2013) 220.

Latince metinde, hukukun kökeninin yasadın hareketle aranması gerektiği belirtilmektedir: “*a lege ducendum est iuris exordium*”.⁷⁹ Diğer yandan Asmis, haklı olarak, Cicero'nun önerdiği yasaların, doğal hukuk (*natural law*) ile aynı olmadığını belirtmektedir.⁸⁰ Bununla birlikte Asmis, Cicero'nun Yasalar Üzerine (*De Legibus*) eserinin, Avrupa doğal hukuk teorisinin (*European natural law theory*) temeli olarak kabul edilebileceğini ifade etmektedir.⁸¹

“Doğal hukuk” anlayışı, her ne kadar kökenlerini Cicero'da bulsa ve eserleri doğal hukuk teorisine kaynaklık etse de *ius naturale* tabirini birebir kullandığı bir metne -eğer varsa bile- tarafımızca ulaşılamadığını belirtiriz.⁸² Bu nedenle çalışmada, Cicero'nun hukuk anlayışı için “doğal hukuk” ifadesini kullanmayı tercih etmemekteyiz. Her yerde her zaman geçerli ve doğadan kaynağını alan hukuk anlayışına dayalı olarak geliştirilen “doğal hukuk” (*ius naturale*) kavramına, M.S. 170-228 civarında yaşamış hukukçu Ulpianus'un *Digesta*'da yer almış metinlerinde rastladığımızı ifade etmeliyiz: “*Ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit: nam ius istud non humani generis proprium, sed omnium animalium, quae in terra, quae in mari nascuntur, avium quoque commune est.*”⁸³. Bu pasajda Ulpianus, “*ius naturale*”nin, doğanın tüm hayvanlara öğrettiği *ius* (hukuk) olduğunu, bunun insan ırkına özgü olmadığını, karada ve denizde doğan tüm hayvanlarda ve kuşlarda ortak olduğunu söylemektedir.⁸⁴

Tüm bu gerekçelerle sonuç olarak, Cicero'nun metnindeki “*ius naturae*” ifadesinin “doğanın hukuku” anlamına geldiğini⁸⁵ ve Cicero'nun eserlerinde aslında “*ius naturale*” (doğal hukuk) tabirine yer vermediğini söyleyebiliriz.

II. CICERO'NUN CEZA ANLAYIŞI

Çalışmamız kapsamında temel aldığımız eserlerden biri olan Yasalar Üzerine adlı eserinde Cicero, ikinci kitapta dini yasalar hususunda, üçüncü kitapta ise *magistratus*'larla ilgili yasalara değinmektedir. Bu iki kitapta hem bazı suçlardan ve cezalardan hem de hukukun diğer

⁷⁹ Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 11.

⁸⁰ Asmis (n 20) 31.

⁸¹ Asmis (n 20) 1.

⁸² Esasen benzer durum Platon, Aristoteles ve Stoacı filozoflar için de söylenebilir. Platon için örneğin bkz Çevik, *Cicero'nun Devlet'i* (n 5) 130. Yine örneğin Aristoteles, teknik anlamda “doğal hukuk” değil, hukukun ve hakların doğa veya “yasa” (kanun) kaynaklı olmasından bahsetmektedir. Bkz Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (n 54) 1134-1135, 116-119. Stoa bakımından bkz Diogenes Laertios (n 6) 313-355. Ayrıca bkz Çevik, *Cicero'nun Devlet'i* (n 5) 136-144.

⁸³ Theodor Mommsen (ed), *Digesta-Iustiniani Augusti, Vol. I* (Apud Weidmann 1860) 1.1.1.3, 1.

⁸⁴ Bu hususta bir inceleme için bkz János Erdödy, ‘Understanding the Concept of *ius naturale* in Ancient Roman Law’ (2018) 9 [1] *Journal on European History of Law* 178 vd. Söz gelimi Hobbes'un “*ius naturale*” ve “*lex naturalis*” ifadelerini kullanım biçimi için bkz Howard Warrender (ed), *The Clarendon Edition Of The Philosophical Works Of Thomas Hobbes, De Cive: Latin Version, Volume II* (Oxford University Press 1983) IX.2, 164; Howard Warrender (ed), *The Clarendon Edition Of The Philosophical Works Of Thomas Hobbes, De Cive: The English Version, Volume III* (Oxford University Press 1987) IX.2, 122; John Charles Addison Gaskin (ed), *Thomas Hobbes, Leviathan* (Oxford University Press 1998) XIV.1-3, 86.

⁸⁵ “*Ius naturae*” tabirinin çevirisi hususunda yol göstericiliği için sayın Dr. C. Cengiz Çevik'e şükranlarımı sunarım.

alanlarıyla ilgili kaidelerden bahsedilmektedir. Devlet Üzerine adlı eserinde ceza hukukunu ilgilendiren görüşleri oldukça azdır. Yükümlülükler Üzerine adlı eserinde ise, ceza hukukunu genel anlamda ilgilendiren çıkarımlar bulunmaktadır. Bu başlıkta önce ceza hukukunun konuları itibarıyla genel mahiyet arz eden görüşleri ele alınacak, ardından ceza hukukunun konuları itibarıyla özel mahiyet arz eden görüşlerine değinilecektir.

A. Cicero'nun Ceza Hukukunun Konuları İtibarıyla Genel Mahiyet Arz Eden Görüşleri

1. Haksızlık ve Suç Olgusu ile İnsanların Suç İşlemekten Geri Durmasının Nedenleri

Cicero'ya göre haksızlık⁸⁶ iki şekilde gerçekleşir: 1. Kaba kuvvet kullanarak (şiddete başvurarak).⁸⁷ 2. Hilekârlıkla (dolandırarak).⁸⁸ Cicero burada, hilekârlığı küçük bir tilkiye, kaba kuvveti ise aslana benzetir. Ona göre, ikisi de insana hiç yakışmamakla birlikte, hilekârlık daha büyük bir nefreti hak etmektedir. Nitekim adaletsizlikte hiçbir tavır, iyi biriymiş gibi görünebilmek için insanları aldatmaya girişenlerinki kadar açık değildir.⁸⁹ Doğa, yasanın kaynağı olduğu için, doğaya uygun olan, herkesin bir başkasının bilgisizliğini sövmeyecek şekilde davranmasıdır.⁹⁰ Cicero ayrıca, haksızlıkların çoğu zaman yasanın zekice fakat kötü niyetle yapılmış bir yorumuna dayanan hilekârlıktan doğduğunu ifade eder.⁹¹

Bu durumda, haksızlık ilk olarak bir güç kullanımına dayanabilir. Burada bir yapma eylemi söz konusudur. Gücünün yettiği kişiye karşı onun özgürlük alanı hilafına bir davranışta bulunması söz konusudur. Yani kişi, bir başkasının hukukunu korumaya yönelik yükümlülüklerle aykırı bir davranışta bulunmaktadır. İkinci olarak ise, haksızlık bir sahteciliğe başvurulmak suretiyle gerçekleştirilir. Burada kaba kuvvet değil, akıl yoluyla bir dolandırıcılık söz konusudur. Öyleyse kişi, bir kaba kuvvete başvurmaksızın karşıdaki kişinin iradesini yanlış yönlendirmesine neden olarak da haksızlık gerçekleştirilebilmektedir. Haksızlık içerisine “yapmama”yı-“ihmal”i, yani bir davranışta bulunulması gerekirken bu davranışta bulunmamayı dahil etmediği görülmektedir. Cicero'nun “haksızlıkların çoğu zaman yasanın

⁸⁶ “*iniuria*”, Winterbottom (n 2) 18. “*Iniuria*” kelimesinin ilk olarak, -hukuk, hak, adalet anlamındaki- “*ius*” kelimesine “*in-*” önekinin getirilmesiyle “hukuka, hakka, adalete uygun olmayan şey” anlamına geldiği, ikinci olarak ise sadece hukuk bağlamında değil, genel anlamda “haksızlık” anlamına geldiği hususunda bkz Seneca, Bilginin Sarsılmazlığı Üzerine (n 28) iii. Ayrıca bkz <<https://logeion.uchicago.edu/iniuria>> Erişim: 10.08.2022. Roma hukukunda “*iniuria*” kelimesinin, birinin vücuduna zarar vermek veya sözle kişiliğine hakaret etmek suretiyle işlenen suçu (haksız fiili) ifade ettiği hususunda bkz Paul Koschaker, *Modern Hususî Hukuka Giriş Olarak Roma Hususî Hukukunun Ana Hatları* (Kudret Ayiter, 2. bs Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları 1961) 238.

⁸⁷ “*vis*” (*vis*), Winterbottom (n 2) 18; <<https://logeion.uchicago.edu/vis>> Erişim: 10.08.2022.

⁸⁸ “*fraude*” (*fraus*), Winterbottom (n 2) 18; <<https://logeion.uchicago.edu/fraus>> Erişim: 10.08.2022.

⁸⁹ Cicero, *Yükümlülükler Üzerine* (n 2) 1.XIII.41, 21, 22.

⁹⁰ ibid 3.XVII.72, 139. Cicero bu noktada, doğadan kaynaklanan toplum yasasının, yalnızca malvarlıklarına ilişkin kötü niyeti ve dolandırıcılığı cezalandırmadığını, aynı zamanda, kölelerin satışında da satıcının dolandırıcılığına izin vermediğini belirtir. Bkz ibid 3.XVII.71, 139.

⁹¹ ibid 1.X.33, 16.

zekice fakat kötü niyetle yapılmış bir yorumuna dayanan hilekârlıktan doğduğu"nu ifade etmesini hem bir hakkın olmadığı durumda sözde hukuka dayanarak haklıymış gibi gösterecek yolların bulunması hem de hakkın kötüye kullanılması için dile getirdiğini söyleyebiliriz.

Cicero; cinayetlerin,⁹² zehiremlerin,⁹³ yalan tanıklıkların, zimmete para geçirmenin, soygunların, yağmanın “yararlı görünen bir şeyi ahlaken doğru olandan ayırmaktan” kaynaklandığını söylemekte ve bunların erdemsizliğinden bahsetmektedir.⁹⁴ Oysa “ahlaken yanlış olan, fakat yararlı olduğu düşünülen” şeyi elde etmek, asla yararlı olmaz. Nitekim ahlaken yanlış olan bir şey, yararlı olamaz.⁹⁵ Bu nedenle, yararlı olan, ahlaken doğru olan şeydir.⁹⁶

Kanaatimizce “yararlı görünen bir şeyi ahlaken doğru olandan ayırmak”, faydayı incelemek anlamına gelir. Yani bu bakışla bir davranış, ahlaki ise zaten yararlıdır. Burada ahlak ile yararlı olmak bir bütündür. Ancak bir davranışın ahlakiliği ile yararlı olması birbirinden ayrılırsa, kişi faydayı önceleyerek sadece fayda sağlamaya yönelik bir davranış gerçekleştirir. Bu ise erdemli bir davranış değildir. Erdemli olmayan ve sadece faydayı gözetken bir davranış yararlı olamaz. Bu davranışlar, “haklı” bir davranış olarak görülemez.

Ona göre suç⁹⁷ işlemek, asla yararlı olamaz. Nitekim suç, her zaman ahlaken yanlıştır.⁹⁸ Buna karşılık, iyi insan olmak ahlaken doğru olduğu için, bu da her zaman yararlıdır.⁹⁹

Bu açıklamalardan da anlaşıldığı üzere, haklı davranış doğaya uygun davranıştır ve ahlak da, yani yapıp etmeler de doğaya dayanır. Ahlaka uygun olmamak, doğaya, doğadan kaynaklanan yasaya aykırılık anlamına gelir. Böyle davranışların hukuken tasvip edilebilmesi de mümkün değildir. İşte bu davranışlar suç teşkil edebilmektedir. Cicero'dan çıkardığımız sonuca göre, suçlar aynı zamanda ahlaka aykırı davranışlardır ve ahlaken yanlış olan “yararsız” davranışlar hukuken tasvip edilemezdir. Bir yasanın gerçekten yasa olup olmamasında olduğu

⁹² Latince metinde “*sica*” (Winterbottom (n 2) 123) şeklinde ve çeviri metninde “hançerler” (Cicero, *Yükümlülükler Üzerine* (n 2) 3.VIII.36, 124) olarak geçen ifade, birinin öldürülmesi anlamında kullandığından çalışmada “cinayet” kelimesiyle karşılanmıştır.

⁹³ Latince metinde “*venenum*” (Winterbottom (n 2) 123) şeklinde ve çeviri metninde “zehirler” (Cicero, *Yükümlülükler Üzerine* (n 2) 3.VIII.36, 124) olarak geçen ifade, birini zehirlemek anlamında kullandığından çalışmada “zehirleme” kelimesiyle karşılanmıştır.

⁹⁴ ibid 3.VIII.36, 124.

⁹⁵ ibid 3.XII.49, 130.

⁹⁶ ibid 3.VIII.35, 124; “*quidquid honestum, id utile*”, Winterbottom (n 2) 122.

⁹⁷ Cicero burada esasen “*peccare*”den bahsetmektedir. “*Peccare*”, ilk olarak “günah (işlemek)” anlamına geldiği gibi, yanlış yapmak, zarar vermek, kusurlu davranmak, ahlaken yapılan kötülük gibi anlamlara gelmektedir. Bkz <<https://logeion.uchicago.edu/peccare>> Erişim: 10.08.2022. Ancak hem eserin çevirmeninin “suç” kelimesini tercih etmesinden (bkz Cicero, *Yükümlülükler Üzerine* (n 2) 3.XV.64, 136), hem de Cicero'nun hukuk anlayışında hukuk ve ahlak da doğadan kaynaklandığından ve suç da öncelikle ahlaka aykırı bir davranış olduğundan, suç kelimesinin kullanılması yanlış olmayacaktır.

⁹⁸ Cicero, *Yükümlülükler Üzerine* (n 2) 3.XV.64, 136; “*Numquam igitur est utile peccare*”, Winterbottom (n 2) 135.

⁹⁹ Cicero, *Yükümlülükler Üzerine* (n 2) 3.XV.64, 136; “*quia semper est honestum virum bonum esse, semper est utile*”, Winterbottom (n 2) 135.

gibi, ahlaka aykırı davranışlara görünüşte hukuka uygunluk niteliği veren hukuk metinleri de gerçekte ahlaka aykırılıklarından dolayı hukuken korunamaz ve doğadan kaynaklanan yasaya ve hukuka aykırı olurlar. Keza “iyi insan olmak”, ahlaken doğru olan davranışlarda bulunmak anlamına gelecek ve bu davranışlar yararlı, yani doğadan kaynaklanan yasaya ve hukuka uygun olacaktır.

Cicero’ya göre, insanları haksızlık yapmaktan alıkoyan, ceza¹⁰⁰ değil, doğadır. Yani insanları haksızlık yapmak ve suç işlemekten uzak tutan şey ceza ve cezalandırılma korkusu değil, ahlaksızlığın kendisidir.¹⁰¹ Cicero burada, “doğru ve saygıdeğer olan her şeyin kendi başına arzulanması olması” temelinden hareket etmekte ve iyi bir insanın bizatihi ahlaken doğru olana göre hareket edeceğinden, “uyanık”¹⁰² bir insanın ise elde edeceği faydaya göre davranacağından bahsetmektedir.¹⁰³ Cicero, ayrıca bu durumu utanma duygusu¹⁰⁴ üzerinden de açıklar. Ona göre, insanlar, yasalarla sabit olan cezaların yarattığı korkudan¹⁰⁵ değil, doğanın insana suçlanma korkusu olarak verdiği utanma duygusundan çekinirler. Utanma duygusu,¹⁰⁶ en az korku kadar vatandaşları suç işlemekten uzak tutar.¹⁰⁷

Bu açıklamalara karşın Cicero, insanlara cezasızlık ve kimse tarafından bilinmeme imkânı tanındığında, haksızlık yapmaktan çekinecek çok az insanın bulunacağını söylemektedir.¹⁰⁸

¹⁰⁰ “*poena*”, Powell (n 8) 178.

¹⁰¹ Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 1.XIV.40, 21.

¹⁰² “*callidus*” (*callidus* [“kurnaz”]), Powell (n 8) 178; <<https://logeion.uchicago.edu/callidus>> Erişim: 13.08.2022.

¹⁰³ Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 1.XIII.40, 21. Burada yer alan görüş, Stoacılıkta geçerli olup Cicero tarafından da benimsenmiştir. Temelde karşı çıkan felsefenin Epikürosçuluk olduğunu ifade edebiliriz. Bkz ibid 1.XIII.40, 21; Seneca, *Ahlak Mektupları* (n 7) 21. Cicero, *De Divinatione* eserinde söylediği üzere, “İyi ve Kötü Şeylerin Gayeleri Üzerine” (*De Finibus Bonorum et Malorum*) eserinde beş kitap halinde, felsefenin temel sorunlarını ele almış ve bu felsefe sistemlerinin leh ve aleyhlerinde argümanlar sunmuştur. Böylece farklı felsefe ekollerinin kıyası sunulmuştur. Bkz “*cumque fundamentum esset philosophiae positum in finibus bonorum et malorum, perpurgatus est is locus a nobis quinque libris, ut, quid a quoque, et quid contra quemque philosophum diceretur, intellegi posset.*”, Giomini (n 16) 77. Bu felsefelerden Epikürosçuluk leh ve aleyhine sunulan argümanlar için bkz Cicero, *İyi ve Kötü Şeylerin Gayeleri Üzerine* (n 4) 51, 162 vd. Cicero’nun Epiküros’a bir karşı çıkışı için ayrıca bkz Cicero, *Yükümlülükler Üzerine* (n 2) 3.XXXIII.116, 160-162.

¹⁰⁴ “*verecundia*”, Cicero, *De Re Publica* (n 16) 250.

¹⁰⁵ “*poenaque terrentur*” (*terreo*), ibid 250; <<https://logeion.uchicago.edu/terreo>> Erişim: 14.08.2022.

¹⁰⁶ “*pudor*”, Cicero, *De Re Publica* (n 16) 250.

¹⁰⁷ Cicero, *Devlet Üzerine* (n 2) 5.IV.6, 219.

¹⁰⁸ Cicero, *Yükümlülükler Üzerine* (n 2) 3.XVI.72, 139; “*Quotus enim quisque reperietur qui impunitate et ignoratione omnium proposita abstinere possit iniuria!*”, Winterbottom (n 2) 138. Bu bakış, Platon’un Devlet eserindeki diyalogda Glaukon’un söylediği “Haksızlık etmek fırsatını bulan herkes haksızlık eder.” ifadesiyle örtüşmektedir. Bkz Platon, *Devlet* (n 29) 360c, 45. Glaukon bu sonuca, takıldığında kişiyi görünmez hale getiren sihirli bir yüzüğü kullanan Gyges’in hikayesini anlattıktan sonra ulaşmaktadır. Bkz Platon, *Devlet* (n 29) 359d-360c, 44, 45. Cicero da aynı hikâyeyi aktarır ve yüzüğü eğer bir “bilge” takarsa, yüzüğü takmadığı zamandaki yanlış bir şey yapma arzusundan daha fazla bir arzuya sahip olmaz der. Yani böyle bir sihirli yüzük, bilgeyi etkilemez. Bkz Cicero, *Yükümlülükler Üzerine* (n 2) 3.IX.38, 125. J. R. R. Tolkien’in yaratıcısı olduğu fantastik eserlerden Orta Dünya (*Middle-earth*) üzerine anlatılarında Güç Yüzükleri’nden (*the Rings of Power, the Great Rings*) biri olan ve kötü karakter Sauron’un ürettiği “Tek Yüzük” (*the One Ring, the Ruling Ring, the Master Ring, the Ring of Power*) de, takılınca takan kişiyi görünmez kılması ve kötülüğe meylettirmesi

O, söz konusu erdemsiz kişilerin, gerçekleştirdikleri haksızlıklardan elde edecekleri kazançları görmekte olduklarını, ancak karşılaşılabilecek cezayı göremediklerini söyler. Onun burada “karşılaşılabilecek cezalar” ile ifade ettiği şey, yasa metinlerindeki ceza değil, kendi tabiriyle cezaların en ağır olan “kendi ahlaki çöküntüleri”dir.¹⁰⁹

Esasen Cicero, insanları haksızlık yapmaktan alıkoyan şeyin doğa ve ahlaksız olmayı istememe düşüncesinden kaynaklandığını söylerken, bilge bir kişiden bahsetmektedir. Çünkü insanlara cezasızlık ve kimse tarafından bilinmeme imkânı tanındığında, haksızlık yapmaktan çekinecek çok az insanın bulunacağını ifade etmesi, çoğu insanın bilge olmadığını düşünmesindedir. Yoksa bu aksi durumu dile getirmezdi ve bilge olmayanlar da dahil olmak üzere her insan kayıtsız şartsız doğa ve ahlaksız olmama isteği dolayısıyla bir suç işlemiyor olurdu. İnsanların çoğunun “bilgelik”ten (*sapientia*) uzak olması, yani erdemsiz olmaları nedeniyle de bu kişilerin bir insanın çekeceği en ağır ceza olan “kendi ahlaki çöküntüleri”ni görmeleri de mümkün değildir. Onlar gerçekleştirdikleri bu haksızlıklarının, yani yararsız davranışlarının sonucunda elde edecekleri faydayı görmektedirler.

2. Yasa Önünde Eşitlik ile Suç ve Cezada Orantılılık

Cicero, “yasa (hukuk) önünde eşit olan özgür insanlar”dan¹¹⁰ bahsederek, yasa önünde eşitliğe değinmektedir.¹¹¹ Nitekim yasa (hukuk), her zaman eşitliği gözetmelidir, aksi halde o, “yasa” (hukuk) olmaz.¹¹² Keza Cicero, zenginlikte ve zihinsel yetilerde (akıllı olmakta) eşitlik olamıyorsa bile, yasalar önünde devletin vatandaşları olarak eşit olunması gerektiğini belirtir.¹¹³ Böylece Anayasa’da (m. 10) ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu’nda (TCK) (m. 3) düzenlenen yasa önünde eşitlik ilkesinin, Cicero’da kaynağını bulduğunu görmekteyiz.

---

bakımından bu anlatıdaki sihirli yüzüğe benzemektedir. Bu hikâyede de böyle bir özellikteki yüzük, kötülükle/haksızlık yapmakla ilişkilendirilmiştir. Bkz “... onu takan kişi, bütün gözler için görünmez hale geliyordu”, John Ronald Reuel Tolkien, *Güç Yüzüklerine Dair* (Funda Önkol ve Çetin Şan, Altıkkırbeş Yayınları 2000) 69, 80. Aynı doğrultuda bkz John Ronald Reuel Tolkien, *Yüzüklerin Efendisi* (Çiğdem Erkal İpek ve Bülent Somay, Tek Cilt Özel bs Metis Yayınları 2001) 25; John Ronald Reuel Tolkien, (*Açıklamalı Notlarıyla*) *Hobbit* (Gamze Yücel, İthaki Yayınları 2014) 127. Ayrıca, Cicero’nun dediği üzere, böyle bir yüzük, bilgeyi etkilemez; nitekim yüzüğü eğer bir “bilge” takarsa, yüzüğü takmayacağı yanlış bir şey yapma arzusundan daha fazla bir arzuya sahip olmaz. Bu açıdan benzer durum ise, Tolkien’in *Yüzüklerin Efendisi* (*the Lord of The Rings*) eserinde yer alan Tom Bombadil karakterinde görülmekte, Tom Bombadil yüzüğü taksa da yüzükten etkilenmemektedir. Bkz Tolkien, *Yüzüklerin Efendisi* (n 108) 140.

¹⁰⁹ “*ipsius turpitudinis*” (“kendi rezillikleri/aşağılıkları”), Winterbottom (n 2) 123; <<https://logeion.uchicago.edu/turpitudinis>> Erişim: 08.08.2022; Cicero, *Yükümlülükler Üzerine* (n 2) 3.VIII.36, 124, 125; “*Is fecit cui prodest*. (‘Kendisine yararlı -olacağını düşünerek- suçu işledi.’)”, Erendiz Özbayoğlu, *Latince Özdeyişler, Deyimler, Atasözleri* (Klasik Yayınları 1988) 41.

¹¹⁰ “*In liberis vero populis et in iuris aequabilitate*”, Winterbottom (n 2) 36.

¹¹¹ Cicero, *Yükümlülükler Üzerine* (n 2) 1.XXV.88-89, 40, 41.

¹¹² ibid 2.XII.42, 87; “*Ius enim semper est quaesitum aequabile; neque enim aliter esset ius.*”, Winterbottom (n 2) 86.

¹¹³ Cicero, *Devlet Üzerine* (n 2) 1.LXXXII.49, 142; “*Si enim pecunias aequari non placet, si ingenia omnium paria esse non possunt, iura certe paria debent esse eorum inter se, qui sunt cives in eadem re publica.*”, Cicero, *De Re Publica* (n 16) 74, 76; “Diğer stoacılar gibi Cicero da ırk, ulus, sınıf ayrılıklarına rağmen bütün insanların eşitliği tezini savunmaktadır.”, Güriz (n 7) 163.

Cicero, *Yükümlülükler Üzerine* eserinde “cezalandırmanın da bir ölçüsü vardır”¹¹⁴ ve “cezanın suçtan (kişinin kusurundan) daha ağır olmamasına dikkat etmeliyiz”¹¹⁵ ifadesini kullanır. Bu hususu, *Yasalar Üzerine* eserinde, *magistratus*’larla ilgili yasalardan birini ele alırken de açıkça dile getirir. İlgili yasa şudur: “Yetkileri dahilinde yaptıkları bir işle ilgili ya da iş yaparken ne armağan alsınlar ne de versinler. Birisi bu çizgileri aşarsa, suçuna uygun ceza görsün.”¹¹⁶ Burada Cicero’nun bu yasaya eklediği “yasa” şu şekildedir: “Ceza suçla orantılı olsun.”¹¹⁷ Böylece TCK, m. 3’te düzenlenen suç ve cezada orantılılık ilkesinin de Cicero’da kaynağını bulduğunu görmekteyiz.

Devamında, bu bağlamda herkesin sadece kendi suçuna göre cezalandırılması gerektiğini söyler. Bu hususta verdiği üç eylem ve karşılığı olan yaptırım şu şekildedir:¹¹⁸ 1. Şiddet, vatandaşlık haklarından yoksun olmayla cezalandırılsın. 2. Açgözlülük,¹¹⁹ birçok şeyin yitimiyle cezalandırılsın. 3. Makam arzusu, utançla cezalandırılsın. Eklediği bu “yasa” hakkında, “son yasalar bizde kullanımda değil, ancak bir devlet için gereklidir” ifadesini kullandığından, bu hususların kendi önerisi olduğu görülmektedir.

¹¹⁴ Cicero, *Yükümlülükler Üzerine* (n 2) 1.XI.34, 17; “*Est enim ulciscendi et puniendi modus*”, Winterbottom (n 2) 14.

¹¹⁵ Cicero, *Yükümlülükler Üzerine* (n 2) 1.XXV.89 40. Cicero’nun Latince metinde “*culpa*” ifadesini kullandığı görülmektedir: “*Cavendum est etiam ne maior poena quam culpa sit*”, Winterbottom (n 2) 36. “*Culpa*”, “kusur” anlamına da gelmektedir. Bkz <<https://logeion.uchicago.edu/culpa>> Erişim: 09.08.2022. Bu nedenle bu cümlelerin, kanaatimizce, sadece suçun koruduğu değerlerin önemi ve haksızlık içeriği bağlamında “suçun ağırlığı” ile değil, aynı zamanda kişinin kınanması bağlamındaki “kusurunun ağırlığı” ile de ilgili olduğu düşünülebilir. “*Culpa*” ifadesinin ceza hukukunda “kusur” olarak kullanımına dair bkz Faruk Erem, *Ümanist Doktrin Açısından Türk Ceza Hukuku, C. II* (Sevinç Matbaası 1971) 465; Muharrem Özen, *Ceza Hukukunda Objektif Sorumluluk* (US-A Yayıncılık 1998) 4, 5, 20, 233, 322, 325, 346; M. Sait Çakar, *Türkçe-Almanca Almanca-Türkçe Hukuk Sözlüğü* (2. bs Seçkin Yayıncılık 2007) 160, 334; Bernd Heinrich, *Ceza Hukuku Genel Kısım-I* (Yener Ünver, Adalet Yayınevi 2014) 26, 350, 402; Mehmet Cemil Ozansü, *Erken Modernlikte Ceza Sorumluluğunun Kamusallaşması ve Rasyonelleşmesi* (On İki Levha Yayıncılık 2014) 344; Uğur Ersoy, *Ceza Hukukunda Objektif Cezalandırılabilirlik Şartı* (Adalet Yayınevi 2015) 135; Nur Centel, Hamide Zafer ve Özlem Çakmut, *Türk Ceza Hukukuna Giriş* (9. bs Beta Yayınevi 2016) 43; Timur Demirbaş, *Ceza Hukuku Genel Hükümler* (11. bs Seçkin Yayıncılık 2016) 62, 634; Serkan Meraklı, *Ceza Hukukunda Kusur* (Seçkin Yayıncılık 2017) 49; İzzet Özgenç, *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler* (18. bs Seçkin Yayıncılık 2022) 36, 297, 782, 785, 949. “*Culpa*” ifadesi, “taksir” anlamında da kullanılmaktadır.

¹¹⁶ Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 3.IV.11, 72.

¹¹⁷ ibid 3.XX.46, 87, 88. Aynı yönde bkz Cicero, *Yükümlülükler Üzerine* (n 2) 1.XI.34, 1.XXV.89, 17, 40. Esasen hem “suçuna uygun ceza görsün” diye çevrilen hem de “ceza suçla orantılı olsun” diye çevrilen ifadeler, aynı Latince ifadeye dayanmaktadır. Bkz “*noxiae poena par esto*”, Powell (n 8) 243, 262. Ancak metnin çevirisinde biri cümle içinde kişileri niteleyecek şekilde kullanılırken, diğeri genel bir ifade biçiminde kullanılmaktadır. Bu nedenle, temel alınan çeviri metnindeki çeviri aynen kullanılmıştır.

¹¹⁸ Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 3.XX.46, 87, 88; “*vis capite, avaritia multa, honoris cupiditas ignominia sanciat*”, Powell (n 8) 262.

¹¹⁹ “... özellikle de yöneticiler ve kamu kurumlarını kontrol eden kişiler arasında hiçbir kötülük, açgözlülüğten daha kusurlu değildir.”, Cicero, *Yükümlülükler Üzerine* (n 2) 2.XXI.77, 104. Metin öncesiyle birlikte bağlamı içinde değerlendirilince “açgözlülük” ile öncelikle “rüşvet”in kastedildiği görülmektedir. Genel olarak ise kamu görevlilerinin bir şekilde gerek lüzumsuz vergilerle gerekse yetkilerini kullanarak devletin kaynağını tüketmek suretiyle “açgözlü” bir tavır sergilemesinin ifade edildiğini söyleyebiliriz.

3. Cezaların Mahiyeti, Amacı ve İnfazı

Cicero, cezaların mahiyetine ilişkin olarak, hiçbir yasaklama ve cezalandırmanın, aşağılayıcı¹²⁰ nitelikte olmaması gerektiğini söyler.¹²¹ Günümüzde bu durum, “insanlık ilkesi” bağlamında kabul edilmektedir. Bu ilkeye göre, suçlara karşılık olarak insan onuruyla bağdaşmayan cezalara hükmedilemez.¹²² Bu ilke, uluslararası sözleşmelerde ve ulusal mevzuatımızda da açıkça düzenlenmektedir: Anayasa, m. 17/3: “Kimseye işkence ve eziyet yapılamaz; kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tabi tutulamaz.”; İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, m. 5: “Hiç kimse işkenceye, zalimane, gayriinsani, haysiyet kırıcı cezalara veya muamelelere tabi tutulamaz.”; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, m. 3: “Hiç kimse işkenceye veya insanlık dışı ya da aşağılayıcı muamele veya cezaya tabi tutulamaz.”; Medenî ve Siyasî Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, m. 7: “Hiç kimse işkenceye ya da zalimane, insanlık dışı ya da küçük düşürücü muamele ya da cezalandırmaya maruz bırakılamaz.” Böylece uluslararası bir ilke haline gelen “insanlık ilkesi”nin Cicero’da kaynağını bulduğunu görmekteyiz.

Cezaların amacı bakımından, cezaların, “biri başka birini cezalandırsın veya sözleriyle onu paylasın diye” değil, devletin yararı¹²³ için hayata geçirilmesi gerektiğini belirtir.¹²⁴ Yasaların amacının ise, vatandaşlar arasındaki bağların zarar görmemesi olduğunu ifade eder. Eğer biri bu bağları koparırsa, yasaların onu ölümle, sürgünle, zincirle ya da para cezasıyla dizginleyeceğini söyler.¹²⁵ Buradan da anlaşıldığı üzere, yasalar, devletin temelidir ve vatandaşlık bağının zarar görmemesini sağlayarak, bu uğurda gerekirse insanları cezalandırarak, devletin devamlılığını sağlamaktadır.¹²⁶ Dolayısıyla cezalandırmanın asli gerekçesinin devletin yararına bir faaliyet yürütmek olduğu görülmektedir.¹²⁷

¹²⁰ “*contumelia*”, Winterbottom (n 2) 36.

¹²¹ Cicero, *Yükümlülükler Üzerine* (n 2) 1.XXV.88, 40; “... vahşice olan hiçbir şey yararlı değildir, aksine vahşilik izlememiz gereken insan doğasının en büyük düşmanıdır.”, ibid 3.XI.46, 129. Cicero, *On İki Levha Kanunlarında çok az suça ölüm cezası öngörüldüğünü* belirtir. Bkz Cicero, *Devlet Üzerine* (n 2) 4.X.12, 216. Zaten On İki Levha Kanunlarıyla cezalar hafifletilmek istenmiştir. Bkz Ziya Umur, *Roma Hukuku Ders Notları* (2. bs Beta Yayınları 1990) 87.

¹²² Mahmut Koca ve İlhan Üzülmüş, *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler* (15. bs Seçkin Yayıncılık 2022) 55; Özgenç (n 115) 788-790.

¹²³ “*reipublicae utilitatem*”, Winterbottom (n 2) 36.

¹²⁴ Cicero, *Yükümlülükler Üzerine* (n 2) 1.XXV.88, 40.

¹²⁵ ibid 3.V.23, 119.

¹²⁶ Cicero’ya göre; insanlar, “yoksun bırakma, sürgün, zincir ve kırbaç” cezalarından ani bir ölüm ile kaçarlar. Devletlerin ölümü ise, özgür bireyleri “cezadan kurtardığı görülen ceza”dır. O yüzden devlet öyle bir kurulmalıdır ki, ebedi olabilsin. Bkz Cicero, *Devlet Üzerine* (n 2) 3.XXIII.34, 202.

¹²⁷ Cicero, devleti öyle önemsemektedir ki, bir devletin çökmesi, yıkılması ve yok olmasını, evrenin çöküp yok olmasına benzetir. Bkz Cicero, *Devlet Üzerine* (n 2) 3.XXIII.34, 202. Cicero’nun devleti önemsemesi hakkında ayrıca bkz “Cicero’ya göre dünyada hiçbir şey kendisi için devletten daha değerli değildir, hatta devlete yaşamın kendisinden bile daha fazla değer verir, vatanın esenliğini devletin esenliğine bağlı gördüğünden, vatanın devlet eliyle korunmasını soylu bir iş sayması şaşırtıcı değildir.”, Çevik, *Roma’da Siyaset ve Felsefe* (n 4) 178.

Günümüzde cezanın özel ve genel önleme fonksiyonundan bahsedilir.¹²⁸ Ancak Cicero kişinin cezalandırılması durumunda; yaptığı haksızlıktan ötürü pişman olacağından, bir daha böyle bir şey yapmayacağından ve başkalarının da bundan ders çıkararak haksız bir eylemde bulunmamaya daha fazla dikkat edeceğinden tam emin olmadığını söyler.¹²⁹ Nitekim yukarıda değindiğimiz üzere, bir insanı suç işlemekten uzak tutan şeyin esasen ceza olmadığı görüşündedir. Öyleyse Cicero'nun, günümüz ifadesiyle cezanın özel ve genel önleme fonksiyonunun varlığından emin olmadığını söyleyebiliriz.

Cezanın infazı bakımından ise, cezalandırmada öfkeye asla yer olmaması gerektiğine ve cezalandırılacak kişi öfkeliyse ölçüsünü yitireceğine dikkat çeker. Esasen öfke, her işten kovulmalı, devletin başına geçenler de öfkeyle hareket etmemeli ve bu kişiler, “eşitlik için cezaya başvuran yasalara” benzerlidir.¹³⁰ Keza günümüzde “insanlık ilkesi”ne göre, sadece cezaların insan haysiyetiyle bağdaşır olması değil, bu cezaların infazının da insan haysiyetiyle bağdaşır şekilde yerine getirilmesi gerekir.

4. Zorunluluk Halinde Gerçekleştirilen Davranışlar

Cicero'ya göre devlet, şu anlayışla varlığını sürdürür: Bir insanın, kendi yararı için başka bir insana zarar vermeye hakkı yoktur.¹³¹ Nitekim doğaya boyun eğen insan, asla başka bir insana zarar veremez.¹³²

Bir insan kendine fayda sağlamak adına başkasına şiddet uyguladığında iki ihtimalden biri söz konusu olur: 1. O kişi, doğaya aykırı bir şey yapmadığını düşünüyor olabilir. 2. O kişiye

¹²⁸ Cezanın genel ve özel önleme fonksiyonu beraber kabul edilebilmekle birlikte (1); kimileri genel önleme fonksiyonunun daha ağır bastığı düşüncesindeyken (2), kimileri de cezanın özel önleme fonksiyonunun, suç işleyen kişinin ıslah olarak yeniden topluma kazandırılmasının ve böylece toplum açısından zararsız ve güvenilir bir kişi olmasının daha önemli olduğu görüşündedir (3).

(1): Mehmet Tahir Taner, *Ceza Hukuku Umumi Kısım* (İsmail Akgün Matbaası 1949) 561; Turhan Tufan Yüce, *Ceza Hukuku Dersleri, C. 1* (Şafak Basım ve Yayınevi 1982) 20; Ayhan Önder, *Ceza Hukuku Genel Hükümler, C. 3* (Beta Yayınevi 1989) 17, 18; Kayıhan İçel vd, *Yaptırım Teorisi, 3. Kitap* (Beta Yayınevi 2000) 39, 40; Bahri Öztürk ve Mustafa Ruhan Erdem, *Uygulamalı Ceza Hukuku ve Güvenlik Tedbirleri Hukuku* (16. bs Seçkin Yayıncılık 2016) 428; Hamide Zafer, *Ceza Hukuku Genel Hükümler TCK m.1-75* (5. bs Beta Yayınevi 2016) 6; Mehmet Emin Artuk vd, *Ceza Hukuku Genel Hükümler* (11. bs Adalet Yayınevi 2017) 751, 752; Veli Özer Özbek vd, *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler* (7. bs Seçkin Yayıncılık 2016) 624; Centel, Zafer ve Çakmut (n 115) 551; Demirbaş (n 115) 562; Koca ve Üzülmöz (n 122) 574; Berrin Akbulut, *Ceza Hukuku Genel Hükümler* (8. bs Adalet Yayınevi 2021) 91, 92.

(2): Cesare Beccaria, *Suçlar ve Cezalar Hakkında* (Sami Selçuk, 6. bs İmge Kitabevi 2004) 69, 70; Nevzat Toroslu ve Haluk Toroslu, *Ceza Hukuku Genel Kısım* (21. bs Savaş Yayınevi 2015) 415; Kayıhan İçel, *Ceza Hukuku Genel Hükümler* (Yenilenmiş bs Beta Yayınevi 2016) 45; Hakan Hakeri, *Ceza Hukuku Genel Hükümler* (19. bs Adalet Yayınevi 2016) 2.

(3): Erem (n 115) 164; Özgenç (n 115) 782.

¹²⁹ Cicero, *Yükümlülükler Üzerine* (n 2) 1.XI.34, 17; “*haud scio an satis sit eum qui lacessierit iniuriae suae paenitere, ut et ipse ne quid tale posthac et ceteri sint ad iniuriam tardiores*”, Winterbottom (n 2) 14.

¹³⁰ Cicero, *Yükümlülükler Üzerine* (n 2) 1.XXV.89, 40, 41.

¹³¹ ibid 3.V.23, 119; “*non liceat sui commodi causa nocere alteri*”, Winterbottom (n 2) 117.

¹³² Cicero, *Yükümlülükler Üzerine* (n 2) 3.V.25, 120; “*hominem naturae oboedientem homini nocere non posse*”, Winterbottom (n 2) 118.

göre; ölmek, yoksulluk içinde olmak, acı çekmek veya çocuklarını, akrabalarını, dostlarını yitirmek, birisine haksızlık yapmaktan (şiddet uygulamaktan) daha kaçınılması bir şeydir.¹³³ Yani karşıdaki kişiye şiddet uygulanmadığında kişi ölecek, yoksulluğa düşecek, acı çekecek veya yakınlarından birini yitirecek olabilir. Esasen sayılanların hepsi bir zorunluluk halini ifade etmektedir. Bu hallerde, içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulmak için davranışta bulunan kişi ölmemeyi, yoksulluğa düşmemeyi, acı çekmemeyi veya yakınlarından birini yitirmemeyi yeğlemektedir.

Cicero'ya göre ilk ihtimaldeki düşüncede olan kişi, insanı insanlıktan çıkararak biridir. İkinci ihtimaldeki tutumda olan kişi ise, şiddet uygulama eyleminin uzak durulması olduğunu bilmekte, fakat ölümün, yoksulluğun ve acının daha kötü olduğunu düşünmektedir. Cicero, bu kişinin, bedeni veya talihindeki yitimi, ruhundaki yitimden daha ciddi görmek hatasına düştüğünü söyler.¹³⁴

Ona göre, tek tek bireylerin yararı ile toplu olarak herkesin yararı aynı olmalıdır. Nitekim insanlar, doğanın bir ve aynı yasasıyla sınırlanmaktadır. Öyleyse doğa yasası insanlara, başka birine şiddet uygulamasını da yasaklamaktır.¹³⁵ Bu nedenle, bir kişinin kendi yararı için başka birini bir şeyden mahrum etmesi; yani kendisindeki her türlü olumsuz duruma katlanmak yerine başkasına şiddet uygulayarak bu olumsuzluklardan kurtulmaya çalışması, doğaya terstir. Kişinin bu haller içerisindeyken kendindeki olumsuzluğa katlanmayı seçerek uyduğu erdem (ki bu "adalet" erdemidir), bütün erdemlerin efendisi ve kraliçesidir.¹³⁶ Öyleyse bu erdemli davranışın doğaya uygun, adil, bilgece bir davranış olduğunu, bir zorunluluk hali içerisindeyken başkasının hakkına müdahale etmenin ise bir haksızlık teşkil ettiğini söyleyebiliriz.

Cicero'nun bu hallerde davranışta bulunmanın haksızlık teşkil ettiğini kabul etmesi, günümüzde zorunluluk hali içerisinde gerçekleştirilen bir davranışın haksızlık teşkil ettiğini kabul eden görüş ile uyumludur. Her ne kadar zorunluluk halinde gerçekleştirilen davranışın hukuka uygun mu olduğu, yoksa bir haksızlık mı teşkil ettiği günümüzde tartışmalı olsa da, TCK ve 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nun (CMK) sisteminde, zorunluluk haline bir hukuka uygunluk nedeni olarak değil, kusurluluğu kaldıran (özel hükümlerde yer verilmesi halinde kimi durumlarda kusurluluğu azaltan, örn TCK, m 92) bir neden olarak yer verildiği görülmektedir (TCK, m 25/2; CMK, m 223/3-b). Bu nedenle, zorunluluk hali içerisinde

¹³³ Cicero, *Yükümlülükler Üzerine* (n 2) 3.V.26, 120.

¹³⁴ ibid 3.V.26, 120.

¹³⁵ ibid 3.VI.26-27, 121.

¹³⁶ ibid 3.VI.28, 121; "*Haec (iustitia) enim una virtus omnium est domina et regina virtutum.*", Winterbottom (n 2) 120. Aynı şekilde bkz "Bu durumda adalet kendisine ulaşılmasını amaçlayan bir erdemdir. Ayrıca bu erdem diğer insanlarla olan ilişkileri düzenlediği için en önemli erdemdir. Diğerleri onun kadar güzel değildir. Şöyle bir söz vardır: Adalet tüm erdemleri kendisinde toplar.", Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (n 54) 1129b-1130, 107; "Adalet sadece cesur ve bilge insanlar hizmet edebilir.", Cicero, *İyi ve Kötü Şeylerin Gayeleri Üzerine* (n 4) 5.XXIII.66, 271; "*Servari enim iustitia nisi a forti viro, nisi a sapiente non potest.*", Cicero, *De Finibus Bonorum et Malorum* (n 16) 468.

gerçekleştirilen davranış da bir haksızlık teşkil etmektedir.¹³⁷ Sonuç olarak burada, zorunluluk halinde gerçekleştirilen davranışın haksızlık teşkil etmesinin Cicero’da kaynağını bulduğunu görmekteyiz.

Cicero’nun bu görüşleriyle ilgili verdiği örnek şu şekildedir: Bir bilge, açlıktan ölecek durumdayken, başka birine yararı dokunmaksızın, yemek çalamaz mı? Cicero’nun cevabı, “çalamaz”dır. Çünkü insanın yaşamı, “kendi yararı için başka birisine zarar vermekten alıkoyan ruh mizacı”ndan daha değerli değildir.¹³⁸ Her kişi, başkasını haklarından mahrum etmektense, kendi uygunsuz durumuna katlanmalıdır.¹³⁹

Cicero bu belirlemelerine karşın, ayıplanası olmayan bir durumun olduğunu belirtmektedir. Bunu “müşterek yarar”¹⁴⁰ bağlamında açıklamaktadır: Müşterek yararı reddetmek, doğaya aykırı olup, bu da bir haksızlıktır.¹⁴¹ Buna göre eğer devlete ve insanların oluşturduğu birliğe büyük katkı yapan biri, bilge, iyi ve cesur bir insan acil bir durum içerisinde ise, yaşamsal ihtiyaçlarını “değersiz ve boş bir insan”¹⁴² üzerinden sağlayabilir. Bunu, insanların yararını koruyup muhafaza eden doğa yasasının ortaya koyduğunu belirtmektedir. Nitekim iyi insanın ölümü, genel refah için ağır bir yıkım olabilir. Ancak bu istisnada, söz konusu kişinin kendini sevip saymasının (bu durumda iyi biri olmasının), kötü davranması için bir bahane olarak kullanıp kullanmadığına dikkat edilmesi gerektiğini belirtir.¹⁴³ Cicero’nun bu istisnasının, devleti ne kadar önemseydiğini gösteren örneklerden biri olduğunu söyleyebiliriz.¹⁴⁴

İnsanlar arasında eşitliği savunan bir filozofun, burada bazı insanları değersiz ve boş görerek, bilge kişiye ve bunun üzerinden devlete ve müşterek yarara üstünlük tanıdığı

¹³⁷ Bkz Özgenç (n 115) 490; Koca ve Üzülmez (n 122) 348.

¹³⁸ Cicero, *Yükümlülükler Üzerine* (n 2) 3.VI.29, 121, 122; “*non enim mihi est vita mea utilior quam animi talis adfectio, neminem ut violem commodi mei gratia*” (“zira yaşamım, benim için, beni kendi yararım için başka birisine zarar vermektense, ruh mizacından daha değerli değildir”, ibid 3.VI.29, 122), Winterbottom (n 2) 120.

¹³⁹ Cicero, *Yükümlülükler Üzerine* (n 2) 3.VI.30, 122; “*suum cuique incommodum ferendum est potius quam de alterius commodis detrahendum*”, Winterbottom (n 2) 120; “*Accipere quam facere praestat iniuriam*. (Haksızlığa uğramak, haksızlık yapmaktan evladır.)”, Dürüşken, *Latince Güzel Sözler Antolojisi* (n 2) 21; “*Nam quam accipere quam facere praestat iniuriam, tum morti iam ipsi adventanti paulum procedere ob viam, quod fecit Catulus, quam quod Marius, talis viri interitu sex suos obruere consulatus et contaminare extremum tempus etatis.*”, Pohlenz (n 19) 5.19.56, 429.

¹⁴⁰ “*communis utilitatis*”, “*communi utilitate*”, Winterbottom (n 2) 120.

¹⁴¹ “*communis utilitatis derelictio contra naturam est; est enim iniusta*”, ibid 120.

¹⁴² “*homine inertis atque inutilis*” (“boş ve faydasız insan”), ibid 120; <<https://logeion.uchicago.edu/iners>> Erişim: 11.08.2022; <<https://logeion.uchicago.edu/inutilis>> Erişim: 11.08.2022.

¹⁴³ Cicero, *Yükümlülükler Üzerine* (n 2) 3.VI.30-31, 122. Cicero, bu davranışları bir haksızlık olarak görmekle birlikte, bu hal içerisindeki kişilerin genel olarak cezalandırılması üzerine etkisi hususunda açık bir görüş sunmamaktadır. Ancak ifadelerinden dolayı, bu kişilerin yine de cezalandırılacağını düşündüğünü söylemek tutarsız olmayacaktır. Nitekim Cicero, “ayıplanası olmayan” dediği, zorunluluk hali içerisindeki davranışın ne zaman ayıplanamayacağı/kınanamayacağı, öyleyse bu davranışın bir ceza ile de karşılanmayacağı hallerden bahsetmekte ve bu durum için sadece bir adet gerekçe sunmaktadır. Sadece bu istisnada bir cezalandırmanın olmayacağını söyleyebiliriz.

¹⁴⁴ Cicero’nun devlete yaşamın kendisinden bile daha fazla değer verdiğine dair bkz Çevik, *Roma’da Siyaset ve Felsefe* (n 4) 178.

görülmektedir. Kanaatimizce Cicero, zorunluluk hali kurumunu kural olarak reddediyor görünse de, yani bu hallerde kişilerin cezalandırılması yoluna gidileceğini kabul ediyor görünse de, istisna olarak kabul ettiği hal bakımından burada bir değerler tartımı yapmaktadır. Buradan çıkan sonuca göre, kendisinin daha üstün bir değer olarak gördüğü devlet ve müşterek yarar, bazı kişilerin şahsi haklarından daha değerlidir. Bu husus günümüz ceza hukuku doktrininde, esasen zorunluluk halinin hangi koşullarda kusurluluğu kaldıran bir hal, hangi koşullarda ise bir hukuka uygunluk nedeni olarak kabul edileceğine yönelik tartışmalarda kendine yer bulmaktadır.¹⁴⁵

5. Müdafilik ve Vekillik

Cicero, masum birinin yasal hakkını dava konusu yapmamanın (yani onu suçlamamanın), bir yükümlülük ilkesi olduğunu ifade etmektedir. Bu ilkeye göre, ortada bir suç yoksa, hiçbir şekilde böyle bir işlem yapılamaz. Kanaatimizce burada Cicero, hem bir kişiyi haksız yere suçlamamak gerektiğinden hem de suçlanan kişinin suçsuzluğunun bilinmesine rağmen suçlayan kişinin yanında avukatlık (bu durumda vekillik) yapmamak gerektiğinden bahsetmektedir. Cicero'nun buna karşılık ifade ettiği husus ise, dinsiz ya da günahkâr olmamak şartıyla bir kişinin dine zarar vermiş olması halinde o kişinin savunmasını yapmanın mümkün olduğudur. Bunu mümkün görmesinin gerekçesi ise, bunu halkın isteyeceği, geleneğin hoş karşılayacağı ve insanlığın mazur göreceğidir. Cicero, mahkemelerin görevinin her zaman gerçeği bulmak¹⁴⁶ olduğunu belirtir. Yine de bir avukatın bazen gerçeğe daha az yakın olan ya da gerçeği andıran bir durumu savunabilmesinin mümkün olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁷ Öyleyse Cicero'nun, avukatın davaya konu edilen olayda haksızlık gerçekleştirdiğini açıkça bildiği bir kişinin lehine veya haksızlık gerçekleştirmediğini açıkça bildiği bir kişinin aleyhine görev üstlenmemesi gerektiği görüşünde olduğu sonucuna ulaşabiliriz.

Diğer yandan günümüzde böyle bir durumu kural olarak kabul etmek mümkün görünmemektedir. Nitekim suçsuzluk karinesi (Anayasa, m. 38) gereği, kişi kesinleşmiş bir hükümle suçlu olduğu sabit oluncaya kadar suçlu sayılamaz. Bu nedenle, kişinin suç işleyip işlemediği henüz en başta bilinemez. Ayrıca her şüpheli ve sanık, bir müdafii yardımından yararlanma hakkına sahiptir (CMK, m. 149/1). Ancak istisnalar hariç olmak üzere bir avukat, kendisine teklif olunan işi reddetme hakkına sahiptir (1136 sayılı Avukatlık Kanunu, m. 37/1).

¹⁴⁵ Bkz Zeynel T. Kangal, *Ceza Hukukunda Zorunluluk Durumu* (Seçkin Yayıncılık 2010) 31-55; Elif Bekar, *Türk ve Amerikan Ceza Hukukunda Zorunluluk Hali* (Seçkin Yayıncılık 2013) 54-88.

¹⁴⁶ “*Iudicis est semper in causis verum sequi*”, Winterbottom (n 2) 91. Ayrıca bkz. “*Se damnat iudex, innocentem qui opprimit*” (‘Suçsuz baskı altında tutan yargıç kendini mahkûm eder’, Özbayoğlu (n 109) 74)”, Roandeu Albert Henry Bickford-Smith (ed), *Publilius Syri-Sententiae* (Cambridge University Press 1895) 30.662, 38; “*Iudex damnatur, cum nocens absolvitur*” (‘Suçlu salıverildiği zaman yargıç hüküm giyer.’ Bkz. Özbayoğlu (n 109) 41. Ancak Özbayoğlu, “*cum*” yerine “*ubi*” kelimesiyle ifadeyi aktarmaktadır. Biri zamanla (*cum*), biri yerle (*ubi*) ilişkili bu kelimelerden, Bickford-Smith’in metninde de kullanılan “*cum*” kelimesini kullanmayı tercih ettik.”, Bickford-Smith (n 146) 25.288, 18.

¹⁴⁷ Cicero, *Yükümlülükler Üzerine* (n 2).XIV.51, 91. Cicero eserlerinde adli işleyişle, yargılamalarla ilgili birçok şey söylemiştir. Ancak çalışmanın kapsamında Cicero'nun asıl olarak üç eserindeki görüşleri temel alındığından dolayı, burada muhakemeyle ilgili olarak sadece kişilerin savunulmasına yönelik görüşüne yer verilmiştir.

Cicero'nun görüşlerinden ulaşılan sonucun da günümüz açısından bu bağlamda anlaşılması gerektiği kanaatindeyiz.

B. Cicero'nun Ceza Hukukunun Konuları İtibarıyla Özel Mahiyet Arz Eden Görüşleri

1. Dini Yasalara Dair Görüşleri

Cicero, Yasalar Üzerine eserinin ikinci kitabında, o gün devletinde bulunmayan ve daha önce de bulunmamış yasaları teklif edeceğini, bunların da bir zamanlar yasa gücüne sahip olan, atalarının âdetindeki unsurlar olacağını belirtir.¹⁴⁸ Öncelikle Roma'daki dini yasalara değinerek meseleye başlar. Ele aldığı bütün dini yasalara değinmek çalışma kapsamını aşacağından, sadece çalışma konumuzu ilgilendirdiği kadarıyla ilgili yasalara değinilecektir:

“Tanrılara temiz şekilde yaklaşılsın, inanç korunsun ve malvarlığı bir kenara atılsın. Kim (bundan) farklı davranmışsa tanrı onun cezalandırıcısı olsun.”¹⁴⁹ “Tanrısız sözden dönmeyen tanrısız cezası olsun.”¹⁵⁰ Cicero, “tanrısız ceza”nın¹⁵¹ ne olduğunu doğru bir şekilde değerlendirmediklerini, avamın bu konudaki düşünceleriyle yanlış kapılıp gerçekleri kavrayamadıklarından bahsetmektedir. Ona göre günahın cezası, en büyük acının bizzat kendisidir.¹⁵² Cicero'ya göre, tanrısız cezanın iki yönü bulunmaktadır:¹⁵³ 1. Yaşayanların ruhlarına yapılan işkenceler. 2. Ölenlerin kötü şöhreti.

“Adanmış kutsal emaneti kim çalar ya da yerinden kaldırırsa bu cinayet sayılsın.”¹⁵⁴ Cicero'nun belirttiği üzere, kutsal olana saygısızlık, cezaya tabidir. Bu husus, hem bizatihi kutsal nesneye saygısızlığı ifade etmekte hem de -tapınakta olduğu gibi- kutsal olana emanet edilen bir şeyi çalmayı ifade etmektedir.¹⁵⁵ Günümüzde TCK, m. 142/1-a hükmüne göre, hırsızlık suçunun ibadete ayrılmış yerlerde bulunan eşya hakkında işlenmesi hırsızlık suçunun nitelikli halini oluşturmaktadır. Keza ibadethanelere ve mezarlıklara zarar verme fiili ayrı bir suç olarak tanımlanmıştır (TCK, m. 153).

“Yalan yeminin tanrısız cezası ölüm, insani cezası ise utanç olsun. *Pontifex*'ler¹⁵⁶ ensesti en sert şekilde cezalandırsın.”¹⁵⁷ Cicero, yalan yere yemin etmek ve ensest konusunun tartışılmasına bile gerek olmadığını belirtmektedir.¹⁵⁸ Günümüzde hukuk davalarında yalan

¹⁴⁸ Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 2.X.23, 45.

¹⁴⁹ ibid 2.VIII.19, 42.

¹⁵⁰ ibid 2.IX.22, 44.

¹⁵¹ “*poena divina*”, Powell (n 8) 206, 219.

¹⁵² Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 2.XVII.43, 55.

¹⁵³ ibid 2.XVII.44, 55; “*duplicem poenam esse divinam, quod constet et ex vexandis vivorum animis, et ea fama mortuorum*”, Powell (n 8) 220.

¹⁵⁴ Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 2.IX.22, 44.

¹⁵⁵ ibid 2.XVI.40, 53.

¹⁵⁶ Krallık döneminde kralın da dahil olduğu dini kurulun üyelerinden her biri. Bkz ibid 105.

¹⁵⁷ ibid 2.IX.22, 44.

¹⁵⁸ ibid 2.XVI.40, 53.

yere yeminin de cezalandırılan bir davranış olduğunu ifade etmeliyiz (TCK, m. 275). Ancak belirtmek gerekir ki, reşitler arası rızaya dayalı ensest TCK'da suç olarak düzenlenmemiştir. Ensest, günlük tabirde cinsel istismar için de kullanılıyor olsa da daha geniş bir kavramı ifade etmektedir. Ensest, sözlükte “aile içi yasak ilişki” olarak tanımlanmakta¹⁵⁹ ve belli yakınlık derecesindeki reşit akraba arasındaki rızaya dayalı cinsel münasebetleri de ifade etmektedir. İşte TCK'nın suç olarak tanımlamadığı ensest bu türden olup, diğer türlü ensest hallerine vücut veren çocuğun cinsel istismarı, reşit olmayanla cinsel ilişki ve cinsel saldırı suçları ise kanunda suç olarak tanımlanmıştır (TCK, m. 102/3-c, 103/3-c, 104/2). Ancak anlaşıldığı üzere Cicero'ya göre ise, ensestin topyekün, mutlaka ve en sert şekilde cezalandırılması gerekmektedir.

Cicero, dini yasalar bahsinde, mezarlara ilişkin On İki Levha Kanunları¹⁶⁰ hükümlerini de yorumlar. Bu hükümlerin bir kısmının doğaya uygun olduğunu, bir kısmının ise geleneğe dayandığını belirtmektedir.¹⁶¹ Doğaya uygun olduğunu belirttiği hükümlerden birine göre, cesetle birlikte altın koymak kural olarak yasaklanmıştır. “Ancak ölenin dişleri altın kaplamaysa, bir kişi, bu altını çıkarmadan cesedi gömdüğü ya da yaktığı için ceza almaz.” Bu istisnanın “insani”¹⁶² olduğunu ifade etmektedir.¹⁶³

2. *Magistratus*'larla İlgili Yasalara Dair Görüşleri

Cicero, “en iyi devlet”te¹⁶⁴ *magistratus*'lara en nihayetinde ihtiyaç olduğunu, onların sağ duyusu olmadan devletin var olamayacağını, onların tasvirinde devletin tüm yönetiminin bulunduğunu ifade etmektedir.¹⁶⁵ Keza ona göre devlet, *magistratus*'larla ve yönetimde bulunan kişilerle tanımlanır ve her devlet türünü belirleyen de bu kişilerin oluşturduğu sistemdir.¹⁶⁶ Cicero, *magistratus*'ların önemini anlatırken, Platon'un ifadesini belirtmektedir: *Magistratus*'lara karşı çıkan insanlar, kendileri de tanrılara karşı çıkmış olan *Titan*'ların soyundan gelmektedir.¹⁶⁷

¹⁵⁹ <<https://sozluk.gov.tr/>> Erişim: 13.07.2023.

¹⁶⁰ M.Ö. 450'den önce Roma'da yazılı kanunlar bulunmadığı, bu dönemde örf ve âdete göre hareket edildiği, bunun da soylu ailelerden oluşan *patricii* sınıfının lehine olduğu, ortaya çıkan sınıfsal-toplumsal çatışmaların M.Ö. 450 yılında on kişilik bir ekibin yazılı bir yasa yapmasını zorunlu kıldığı ve Atina'da Solon'un yasaları örnek alınarak hazırlanan kuralların on iki adet levhaya yazılarak herkesin okuyabilmesi için Forum'da bir yere asıldığı belirtilmektedir. Bkz ibid 103, 104. Asılan bu levhalar, M.Ö. 387 yılı civarında bir yangında yanıp yıkılmıştır. Günümüze birebir asılları ulaşmamış olmakla birlikte fragmanlarla derlemeler oluşturulmuştur. Bu derlemelerden Loeb serisinden çıkan bir çalışmayı temel alan On İki Levha Kanunlarının açıklamalı Latince ve Türkçe çeviri metni çalışması için bkz Sema Sandalcı, ‘On İki Levha Yasaları’ (YL Tezi, İstanbul Üniversitesi 1993) 26 vd. Cicero, çocukluğunda On İki Levha Kanunlarının bir şiir olarak zorunlu şekilde öğretildiğini belirtmekte, ancak şimdi kimsenin öğrenmediğinden bahisle yakınmaktadır. Bkz Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 2.XXIII.59, 62.

¹⁶¹ Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 2.XXIV.61, 63.

¹⁶² “*humane*”, Powell (n 8) 231.

¹⁶³ Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 2.XXIV.60, 63.

¹⁶⁴ “*optima re publica*”, Powell (n 8) 238.

¹⁶⁵ Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 3.II.4, 68.

¹⁶⁶ ibid 3.V.12, 73.

¹⁶⁷ ibid 3.II.5, 69; “*Noster vero Plato Titanum e genere statuit eos qui ut illi caelestibus, sic hi adversentur magistratibus.*”, Powell (n 8) 239. Cicero'nun, Platon'un Yasalar eserinin 701c paragrafından bahsettiği

Magistratus'larla ilgili yasaları anlatırken, kendi mevcut devlet sisteminin ataları tarafından oldukça bilgece ve ölçülü bir şekilde kurulduğunu, bu nedenle yasalara yeni olarak eklenmesi gerektiğini düşündüğü çok az şey olduğunu belirtir.¹⁶⁸ Cicero'nun çalışmamız kapsamında *magistratus*'larla ilgili yasaları ve varsa yaptığı değerlendirmeleri şu şekildedir:

“Buyruklar adil olsun ve vatandaşlar düzgünce ve itiraz etmeden itaat etsin.”¹⁶⁹ Bununla birlikte ona göre, yasalar asla belli bir şahsiyetin gücü altında ezilmemeli ve özgürlük sindirilmiş olmamalıdır.¹⁷⁰

“Tüm *magistratus*'ların *auspicium*¹⁷¹ ve mahkemede karar verme hakkı olsun, *Senatus*'ta onların içinden kişiler de bulunsun. Kararları bağlayıcı olsun, eşit ya da daha üst bir otorite onların kararlarını veto ederse, alınan kararlar korunsun. Bu sınıf hatadan uzak, diğerlerine örnek olsun.”¹⁷² Halkın da duruşmalara çağırılma hakkının bulunduğunu belirtmektedir.¹⁷³ Keza günümüzde duruşmaların açıklığı bir ilke olarak kabul edilmiştir (CMK, m. 182; 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu (HMK), m. 28). Cicero, o günkü *Senatus* ve yaşayan insanlardan bağımsız biçimde, önerdiği en iyi- “yasalara” boyun eğilmesi halinde söylediklerinin gelecekteki insanlar için bir anlam ifade ettiğini belirterek,¹⁷⁴ söz konusu yasayla ilgili şu açıklamayı yapmaktadır: “Eğer *Senatus* halkın yargısının da üstündeki efendiye ve herkes alınan karara uyuyorsa, dahası, diğer sınıflar devletin, en imtiyazlı sınıfın yargısıyla yönetilmesine razı geliyorsa, bu hukuk dengesinden ötürü gücün halkta, otoritenin ise *Senatus*'ta olduğu bir sistem oluşabilmiş demektir, özellikle de bir sonraki yasa, yani ‘Bu sınıf hatadan uzak, diğerlerine örnek olsun,’ şeklindeki yasa da göz önünde tutularak devletin ölçülü ve uyumlu sistemi korunmuş olur.”¹⁷⁵

Cicero, liderlerin suç işleminin, kendinde¹⁷⁶ bir kötülük¹⁷⁷ olduğunu, ancak bunun,

---

belirtilmektedir. Bkz Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 69. İlgili paragrafın bir Türkçe çevirisi şu şekildedir: “Bu başboşluktan sonra yöneticilere boyun eğmeye karşı isteksizlik doğacaktır, bundan sonra ana-babanın ve büyüklerin baskısını ve uyarılarını dinlemeyecek, sonuna doğru yasalara bağımlı olmamaya çabalayacak, en sonunda da edilen yeminlere, verilen sözlere ve tanrılara hiç aldırmayacak, Titanların o anlatılan eski karakterini taklit edip ortaya koyarak, yeniden o duruma gelecek ve başından felaket eksik olmadan acı bir yaşam sürecektir.”, Platon, *Yasalar* (Candan Şentuna ve Saffet Babür, Pharmakon Kitap 2019) 701c, 130, 131.

¹⁶⁸ Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 3.V.12, 73.

¹⁶⁹ ibid 3.III.6, 69.

¹⁷⁰ Cicero, *Yükümlülükler Üzerine* (n 2) 2.VI.24, 79.

¹⁷¹ *Auspicium*: “Kuşlar aracılığıyla yapılan kehanet ve bu tür kehanetin işaretleri, genel olarak kuşbiliciliği.”, Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 95.

¹⁷² Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 3.III.10, 71.

¹⁷³ ibid 3.XII.27, 79.

¹⁷⁴ ibid 3.XIII.29, 80.

¹⁷⁵ ibid 3.XII.28, 80; “Zira ceza metinlerini içeren normların uygulanması, bu hususta görevli olan resmî memurların harekete geçmelerine bağlıdır. ... Bir yazarın haklı olarak dediği gibi, Ceza hukukunda kanunların ne olduğunu ve hangi anlama geldiklerini kanun koyucudan çok, bu kuralları uygulamak durumunda olan kolluk ve adliye mensuplarının kolektif anlayışları göstermiş olur.”, Sulhi Dönmezer ve Sahir Erman, *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku, Genel Kısım, C. I* (11. bs Beta Yayınevi 1994) 13, 14.

¹⁷⁶ “*per se*”, Powell (n 8) 254.

¹⁷⁷ “*malum*”, Powell (n 8) 254.

liderleri örnek alarak aynı suçu işleyecek birçok taklitçisinin olması kadar büyük bir kötülük olmadığını belirtir. Ona göre, tarihe bakıldığında görüleceği üzere, ülkenin önde gelenleri nasıl ise, ülkenin kendisi de öyledir. Keza liderlerde nasıl bir karakter değişikliği olursa, halkın başına da aynısu gelecektir. Bu nedenle, liderler, işledikleri suçların kendisinden ziyade, bu davranışlarının başkalarına örnek teşkil etmesi nedeniyle zarar vermektedirler.¹⁷⁸

“*Plebs*¹⁷⁹ sınıfı şiddete karşı kendini korumak için on kişi seçsin, bunlar onların *tribunus*’ları¹⁸⁰ olsun. Neyi yasaklarsa ve *plebs* sınıfına hangi yasayı sunarlarsa, bağlayıcı olsun, kutsal kabul edilsin, *plebs* sınıfı *tribunus*’lardan yoksun bırakılmasın.”¹⁸¹ Bu hususta, Yasalar Üzerine eserindeki diyalogda Quintus ile Marcus (Cicero) arasında bir nevi fikir ayrılığı yaşanmaktadır. Quintus, bu *tribunus*’ların kötü uygulamalarını ön plana çıkararak ortaya çıkabilecek tehlikelerden bahseder.¹⁸² Marcus (Cicero) ise, yasayı şu şekilde savunur: *Tribunus*’ların kusurları vardır. Ancak her konuda eleştiri yaparken kötü yanları ve kusurları sayarak iyi yanları es geçmek haksızlık olur.¹⁸³ *Tribunus*’luk yetkisinde kötü yan bulunmasaydı, onda araştırılacak iyi bir yan da bulunmazdı. Halkın çok daha vahşi ve çok daha şiddetli bir gücü vardır. Bu nedenle, bazen, halkın bir öndere sahip olmaması, olmasından daha kötü bir sonuç doğurur.¹⁸⁴

“*Plebs* sınıfı tarafından belirlenmiş olan *tribunus*’ların *Senatus*’taki toplantıları kontrol etme hakkı olsun, ayrıca *plebs* sınıfının önüne ihtiyaçları neyse onu getirme hakları da olsun. Halkla ve *Senatus*’la yürütülen faaliyetler ölçülü olsun. Bir *senator*¹⁸⁵ hazır bulunmadığında ya gerekçe sunsun ya da suç işlemiş sayılsın, bir *senator* yerinde ve ölçülü bir şekilde konuşsun, halkın sorunlarını ele alsın.”¹⁸⁶ Bu hususlarla ilgili Cicero, şu önerilerini sunar: Uygulamalar halkla birlikte olmalıdır. Bir ilke olarak, “şiddetten uzak durulması”¹⁸⁷ kabul edilmelidir. Nitekim ona göre; devlet için hiçbir şey, zor kullanmak suretiyle bileşenlerini bir araya getirip oluşturmaktan daha zararlı, hukuka ve yasalara daha aykırı, medeniyetten daha uzak ve daha vahşi değildir.¹⁸⁸ Cicero, yasanın vetoya saygı duyulmasını emrettiğini, zira yasanın kötüsüne

¹⁷⁸ Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 3.XIII-XIV.31-32, 81, 82.

¹⁷⁹ *Patricii* sınıfindan olmayan sınıf. Bkz ibid 105. *Patricii* sınıfı: Roma’daki soylu ailelerden oluşan sınıf. Bkz ibid 104.

¹⁸⁰ *Tribunus* ifadesi, “belli bir insan topluluğunun yöneticisi, koruyucusu” anlamında kullanılmaktadır. *Plebs* sınıfının *tribunus*’larının M.Ö. 449 yılında sayısının ona çıktığı belirtilmektedir. Bkz ibid 108. Ayrıca bkz <<https://logeion.uchicago.edu/tribunus>> Erişim: 17.08.2022.

¹⁸¹ Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 3.III.9, 71; “*Plebes quos pro se contra vim auxili ergo decem creassit, ii tribuni eius sunt, quodque ii prohibessint quodque plebem rogassint, ratum esto; sanctique sunt; neve plebem orbam tribunis relinquunt.*”, Powell (n 8) 242.

¹⁸² Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 3.VIII-IX.19-22, 75-77.

¹⁸³ “*sed est iniqua in omni re accusanda praetermissis bonis malorum enumeratio vitiorumque selectio*”, Powell (n 8) 250.

¹⁸⁴ Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 3.X.23, 77.

¹⁸⁵ *Senatus* üyesi. Bkz ibid 106.

¹⁸⁶ ibid 3.IV.10-11, 71.

¹⁸⁷ “*vis abesto*”, Powell (n 8) 260.

¹⁸⁸ Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 3.XVIII.42, 86.

razı gelmektense, iyisini önermenin daha iyi olduğunu ifade etmektedir. Bu itibarla kendisinin, hata başkanıdır, diye buyurduğunu belirtir ve bu durumu, zararlı bir yasayı veto eden, toplumun iyiliğini korumuş sayılsın, ilkesinin takip ettiğini söyler.¹⁸⁹

“Şahsa özel yasa teklif etmesinler.”¹⁹⁰ Nitekim Cicero, atalarının da tek tek bireylerin aleyhine yasalar çıkarılmasına karşı çıktığını belirtir.¹⁹¹ Günümüzde de kanunların genel nitelikte olması kabul edilmektedir.

“Bir vatandaşın yaşamıyla ilgili faaliyette bulunmasınlar, tabii en büyük halk meclisinde ve *censor*’ların¹⁹² halk tarafına yerleştirdiği kişilerin huzurunda değillerse.”¹⁹³ Cicero, *comitium*’un¹⁹⁴ ne bir vatandaşın yaşamı -yani öldürülmesi- ne de *privilegium*¹⁹⁵ hakkında karar alabildiğini belirterek bu hususu açıklamaktadır.¹⁹⁶

“Yetkileri dahilinde yaptıkları bir işle ilgili ya da iş yaparken ne armağan alsınlar ne de versinler. Birisi bu çizgileri aşarsa, suçuna uygun ceza görsün.”¹⁹⁷ Bu yasanın, “para alma ve rüşvet”le ilgili olduğunu¹⁹⁸ belirtmektedir.¹⁹⁹ Günümüzde de irtikap ve rüşvet suç olarak tanımlanmıştır (TCK, m. 250, 252). Keza 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nda (DMK) da hediye alma ve menfaat sağlama yasağı açıkça düzenlenmiştir (DMK, m. 29). Bu yasakların antik dönemlerden beridir “olması gereken” hukuk ilkeleri olduğunu göstermesi bakımından Cicero'nun bu belirlemeleri önemlidir.

“Hukukun farklı sahalarında görevlendirilen farklı küçük *magistratus*’lar olsun.”²⁰⁰ Burada hukukun değişik alanlarında uzmanlaşmış kişilerin kendi uzmanlık alanlarında görev yapmasının gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. Bir kişinin hukukun her alanında yetkin olması oldukça zor olduğu gibi adli sistemin tek bir dava ile her türlü hukuki uyumsuzluğu çözmesi de oldukça zordur. Hukukun esasen bir birlik arz etmesine karşın, adil bir sonuca ulaşabilmek için hukukun uygulama alanlarına bölünmesi ve buna uygun olarak da hukuk uzmanlarının

¹⁸⁹ ibid 3.XVIII-XIX.42, 86.

¹⁹⁰ ibid 3.IV.11, 72; “*Privilegia ne inroganto.*”, Powell (n 8) 263.

¹⁹¹ Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 3.XIX.44, 87; “*In privatos homines leges ferri noluerunt: id est enim privilegium*”, Powell (n 8) 261.

¹⁹² Daha önce *consul*’lük yapmış olan en üst devlet memurları. Bkz Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 95.

¹⁹³ ibid 3.IV.11, 72; “*De capite civis, nisi per maximum comitatum ollosque quos censors in partibus populi locassint, ne ferunto.*”, Powell (n 8) 243. Cicero’nun, *magistratus*’ların bir Roma vatandaşını mahkemeye başvurmadan öldüremeyecek ve dövmeyecek olmasına ilişkin bahsettiği M.Ö. 509-504 civarındaki yasayla ve gerek dini kaynaklarda gerekse On İki Levha Kanunlarında “*hüküm ve ceza*” için mahkemeye başvurulmasıyla ilgili açıklamaları için bkz Cicero, *Devlet Üzerine* (n 2) 2.XXXI.53-54, 179.

¹⁹⁴ *Meclis*. Bkz Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 96.

¹⁹⁵ *Özel yasa*. Bkz ibid 105.

¹⁹⁶ ibid 3.XIX.45, 87.

¹⁹⁷ ibid 3.IV.11, 72; “*Donum ne capiunto neve danto neve petenda neve gerenda neve gesta potestate. Quod quis earum rerum migrassit, noxiae poena par esto.*”, Powell (n 8) 243.

¹⁹⁸ “*Sequitur (sequuntur) de captis pecuniis et de ambitu leges*”, Powell (n 8) 262.

¹⁹⁹ Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 3.XX.46, 87.

²⁰⁰ ibid 3.III.6, 69; “*Minoris magistratus partiti iuris ploeres in ploera sunt*”, Powell (n 8) 240.

görevlendirilmesi uygun olacaktır. Günümüzde de davalar adli ve idari olarak ayrılmakta, adli davalar da özel hukuk ve ceza hukuku alanına ayrılmaktadır. Bunlar da kendi aralarında daha özel alt dallara ayrılmakta olup Cicero'nun vurguladığı hususun günümüzde uygulandığını görmekteyiz.

“*Magistratus*’lar, kendilerine başvurma hakkı tanınan eşit veya daha üst bir otorite veyahut halk onları bundan menedene dek, itaat etmeyen, suçlu vatandaşı parayla, zincirle ve kırbaçla cezalandırsın.”²⁰¹ Kanaatimizce Cicero burada idari işlemlerin iptal edilebilirliği ile savcı, hâkim ve mahkeme kararları için kanun yollarına başvurulabilmesinden bahsetmektedir. Nitekim idarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolu açıktır (Anayasa, m. 125; İYUK, m. 12). Keza kanun yolları da günümüzde kabul edilmektedir (HMK, m. 341 vd; CMK, m. 260 vd). Böylece idari işlemlerin iptal edilebilirliği ile adli mercilerin kararları için kanun yollarına başvurulabilmesinin Cicero’da kaynağını bulduğunu görmekteyiz. Burada *magistratus*’lara karşı gelmek ve bu eylem karşılığında kişi hakkında ceza hukuku yaptırımının uygulanması bağlamında değinilebilecek hüküm ise, kamu görevlisinin görevini yaptırmamak için direnmesi hükmüdür. Bu hükme göre, kamu görevlisine karşı görevini yapmasını engellemek amacıyla cebir veya tehdit kullanmak suç olarak tanımlanmaktadır (TCK, m. 265). Öyleyse kamu görevi icra eden ve “hukuka uygunluk karinesi”nden yararlanan kamu görevlilerinin (*magistratus*’ların) görevini icra etmesini engellemek amacıyla direnmek gerektiği hususunun da Cicero’da kaynağını bulduğunu görmekteyiz.

“*Magistratus* hüküm verdiğinde ya da kararını açıkladığında, halkın önünde fazla cezayı görüşen bir duruşma olsun.”²⁰² Burada da esasen kanun yollarına başvurunun antik örneğini görmekteyiz.

“Hususi meselelerde karar verecek ya da karar verilmesini buyuracak hukuk yargıcı ya da *praetor* olsun, bu kişi *ius civile*’nin koruyucusu olsun. Yetkileri eşit olan bu kişilerin gücü *Senatus* nasıl karar alıyorsa, halk ne kadar buyuruyorsa, o kadar çok olsun.”²⁰³ Buradan anlaşıldığı üzere, sorunların çözümü hukuk uzmanlarının üzerine bırakılmak istenmektedir. Bu kişi, *ius civile*’nin koruyucusu olmalıdır. Yani Roma vatandaşlarını ilgilendiren yasal düzenlemelerin koruyucusu olmaları ve onlara uygun karar vermeleri gerekir. Ayrıca yetkileri, *Senatus* nasıl karar alıyorsa, halk ne kadar buyuruyorsa, o kadar çok olmalıdır. Yani o millet adına karar almalıdırlar. Günümüzde de bu durum geçerlidir. Nitekim hâkimler, Anayasaya, kanuna ve hukuka uygun olarak vicdani kanaatlerine göre hüküm verirler (Anayasa, m. 138). Ayrıca yargı yetkisi, Türk Milleti adına bağımsız ve tarafsız mahkemelerce kullanılır (Anayasa,

²⁰¹ Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 3.III.6, 69; “*Magistratus nec oboedientem et noxium civem multa vinclis verberibusve coerceto, ni par maiorve potestas populosve prohibessit, ad quos provocatio esto.*”, Powell (n 8) 239.

²⁰² Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 3.III.6, 69; “*Cum magistratus iudicassit inrogassitve, per populum multae poenaeve certatio esto.*”, Powell (n 8) 239.

²⁰³ Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 3.III.8, 70; “*Iuris disceptator, qui privata iudicet iudicative iubeat, praetor esto; is iuris civilis custos esto; huic potestate pari, quotcumque senatus creverit populusve iusserit, tot sunt.*”, Powell (n 8) 241.

m. 9). Böylece, hâkimlerin toplumda geçerli olan yasalara uymaları ve yetkilerini o millet adına kullanmaları halinin Cicero'da kaynağını bulduğunu görmekteyiz. Keza yetkilerinin, *Senatus* nasıl karar alıyorsa, halk ne kadar buyuruyorsa, o kadar çok olması gerektiği hususu özel hukuk meselelerinde hâkimin hukuk yaratmasına da işaret etmektedir. 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun (TMK) 1. maddesinin 2. fıkrasında yer alan hükme göre, kanunda uygulanabilir bir hüküm yoksa, hâkim, örf ve âdet hukukuna göre, bu da yoksa kendisi kanun koyucu olsaydı nasıl bir kural koyacak idiyse ona göre karar verir. Yani kanunda uygulanabilir bir hüküm yok ise hâkimin öncelikle o toplumda geçerli örf ve âdet hukukuna göre, son çare olarak ise, kanun koyucu olsaydı nasıl bir kural koyacak idiyse ona göre karar vermesi; *magistratus*'ların yetkilerinin, *Senatus* nasıl karar alıyorsa, halk ne kadar buyuruyorsa, o kadar çok olması gerektiğine denk düşmektedir. Böylece hukuk hâkiminin örf ve âdet hukukuna başvurabilmesi ve gerektiğinde kanun koyucu gibi hukuk yaratabilmesinin Cicero'da kaynağını bulduğunu görmekteyiz.

“Askeriyede yönetecek olanın kararına ilişkin başvuru hakkı olmasın, savaşı yönetenin her buyruğu hukuka uygun ve kesin karar olarak kabul edilsin.”²⁰⁴ Benzer bir durum günümüzde 211 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nun 14. maddesinin 1. fıkrasında da kabul edilmektedir: “Ast; amir ve üstüne umumi adap ve askeri usullere uygun tam bir hürmet göstermeye, amirlerine mutlak surette itaate ve kanun ve nizamalarda gösterilen hallerde de üstlerine mutlak itaate mecburdur.” (2111 sayılı Kanun, m. 14/1). Keza böyle bir emri yerine getirmek için yapılan davranışlar da suç sayılmamaktadır (1632 sayılı Askeri Ceza Kanunu (ACK), m. 119). Yine de “hizmete mütaallik hususlarda verilen emir bir suç teşkil ederse bu suçun işlenmesinden emir veren mesuldür” ve bir suç maksadını içeren bir fiile ilişkin olduğu kendisince biliniyorsa emri yerin getiren de sorumludur (ACK, m. 41/2, 3). Ayrıca konusu suç teşkil eden emir hiçbir surette yerine getirilemez ve hem emir veren hem de emri yerine getiren kişi bu davranışı dolayısıyla sorumlu olur (Anayasa, m. 137/2; TCK, m. 24/3). Savaş döneminde emirlere uymak bakımından ise günümüzde silahlı kuvvetlere katılanlar hem barışta hem de savaşta amirlerine itaat edeceğine dair ant içmektedir (2111 sayılı Kanun, m. 37). Böylece askeriyede yönetici konumunda olanların emirlerinin, suç teşkil etmesi durumu hariç, uyulması zorunlu ve kesin karar olacağına ilişkin kuralın Cicero'da kaynağını bulduğunu görmekteyiz.

“Askeriyede kendilerine yönetmeleri buyrulan kişilerin *tribunus*'ları olsun, sivil yaşamda halkın parasını korusunlar, suçluların zincirlerini denetlesinler, ölüm cezalarını uygulansınlar, halka açık bir şekilde bronz, gümüş ve altın para bassınlar, mahkemedeki davalarda hüküm versinler ve *Senatus*'un verdiği kararı uygulansınlar.”²⁰⁵

²⁰⁴ Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 3.III.6, 69; “*Militiae ab eo qui imperabit provocatio nec esto; quodque is qui bellum geret imperassit, ius ratumque esto.*”, Powell (n 8) 239.

²⁰⁵ Cicero, *Yasalar Üzerine* (n 5) 3.III.6, 69; “*Militiae quibus iussi erunt imperanto eorumque tribuni sunt; domi pecuniam publicam custodiunto, vincla sontium servanto, capitalia vindicanto, aes argentum aurumve publice signanto, lites contractas iudicanto, quodque senatus creverit agunto.*”, Powell (n 8) 240.

SONUÇ

Cicero'ya göre, hakikatin ışığından daha tatlı-hoş bir şey yoktur²⁰⁶ ve insan, her şeyden önce hakikati araştırmalı ve incelemelidir.²⁰⁷ Buradan çıkan sonuca göre felsefe, hakikat arayışı olup bu hakikate ulaşmak “doğa”yı (*natura*) araştırmakla mümkündür.²⁰⁸ Cicero da bu arayışla felsefesini ortaya koymakta ve felsefesinde hukuk da kendine yer bulmaktadır.

Cicero, varlığın kaynağını doğada görmekte, böylece her şey doğada var olmaktadır. Ayrıca ölçü de doğada yer almakta ve doğaya uygun olan şey doğru olmaktadır. Doğada, her zaman ve her yerde geçerli bir yasa bulunmaktadır.²⁰⁹ Bu yasaya uygun olduğu sürece insanın oluşturduğu kanun metinleri de yasa niteliğine sahip olmaktadır. Ona göre bu nitelikte bir metin, kaleme alındığında değil, doğduğu anda zaten yasa olmaktadır. Bu yasadaki yola çıkarak ise hukuk ortaya koyulur. Bu nedenle hukuk da doğadan kaynaklanmakta ve doğada yerleşik bulunmaktadır. Aynı şekilde adaletin bu nitelikte olduğunu ve haksızlık mefhumunun doğaya aykırılık teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Nitekim ahlak da doğadan kaynaklanır ve ahlaken doğru davranış doğaya uygun ve yararlı davranıştır.

Cicero, doğal hukuk denince ilk akla gelen filozoflardandır. Ancak Cicero'nun eserlerinde *ius naturale* (doğal hukuk) tabirine yer vermediği sonucuna ulaşmış bulunmaktayız. Bu nedenle, doğal hukuk teorisine kaynaklık etmiş olsa da Cicero'nun hukuk anlayışı için çalışmada doğal hukuk tabirinin kullanmasının tercih edilmediğini belirtiriz.

Cicero'nun bu çalışmada incelenen görüşlerinde ceza hukukunu ilgilendiren düşünceleri bulunmaktadır. Bu bağlamda o, haksızlığı, şiddete başvurmak ve kişileri aldatmak olarak ifade etmektedir. Adalet, kendisi için arzulanmazsa bunu kötülük olarak kabul eden Cicero'nun, haksızlığı da adaletsizlik, kötülük ve doğaya aykırılık olarak gördüğünü ifade edebiliriz. Keza suç, bir haksızlık olup, ahlaken yanlış olan ve yararlı olmayan bir davranıştır.

Cicero'ya göre, kişiyi suç işlemekten/haksızlık yapmaktan uzak tutan şey doğadır, maruz kalacağı ceza değildir. Keza insan, ahlaksızlığın ve utanma duygusunun kendisinden ötürü suç işlemekten uzak durmaktadır. Ancak onun bu görüşündeki durumları, doğaya uygun-

²⁰⁶ “*nihil est enim ei veritatis luce dulcius*”, Reid (n 16) 2.X.31, 41.

²⁰⁷ “*In primisque hominis est propria veri inquisitio atque investigatio.*”, Winterbottom (n 2) 1.IV.13, 6; Cicero, *Yükümlülükler Üzerine* (n 2) 1.IV.13, 8.

²⁰⁸ Bkz “Bilgelik peşinden koşana filozof diyorlar, o halde felsefe, dilimize çevirmek istersen, bilgelik uğraşından başka bir şey değildir. Bilgelik, eski filozofların yaptığı tanıma göre, tanrısal ve insani her şeyin ve hatta onları idare eden nedenlerin bilgisidir.”, Cicero, *Yükümlülükler Üzerine* (n 2) 2.II.5, 72. Seneca'ya göre, “doğayı bilmekten daha değerli hiçbir şey yoktur.” Bkz Seneca, *Doğa Araştırmaları* (n 27) 6.IV.2, 225; “*Qua nullum maius est, nosse naturam.*”, Seneca, *Naturales Questiones* (n 16) 137. Söz gelimi Schopenhauer'a göre ise, felsefe, “dünyanın tamamının cevherine dair *in abstracto* bir ifade” ve “dünyanın soyut kavramlarla yansıtılması misali eksiksiz bir tekrar edidir.” Bkz Arthur Schopenhauer, *İsteme ve Tasavvur Olarak Dünya* (Abdullah Onur Aktaş, Doğubatu Yayınları 2020) § 15, 176, 177; “*Sie muß demnach eine Aussage in abstracto vom Wesen der gesammten Welt seyn.*”, Arthur Schopenhauer, *Die Welt als Wille und Vorstellung, Erster Band* (F. A. Brockhaus 1859) 98, 99. Schopenhauer, “dünya” derken, bir gezegeni değil, tüm varlığı kastetmektedir. Bkz Schopenhauer, *İsteme ve Tasavvur Olarak Dünya* (n 208) 28. Bu nedenle, “doğa” (*natura*) ile “dünya” (*Welt*) bir nevi özdeş olmaktadır.

²⁰⁹ Bkz Cicero, *Devlet Üzerine* (n 2) 3.XXII.33, 201, 202.

ölçülü yaşayan bir bilge için geçerli gördüğünü söyleyebiliriz. Nitekim o, insanlara cezasızlık ve kimse tarafından bilinmeme imkânı tanındığında, haksızlık yapmaktan çekinecek çok az insanın bulunacağını da söylemektedir. Ayrıca haksızlık gerçekleştiren erdemsiz kişilerin, kendisine göre cezaların en ağır olan kendi ahlaki çöküntülerini göremediklerini dile getirir. Öyleyse insanların, erdemli (adaletli, bilge) olsalar, bu ahlaki çöküntüyü görerek, ahlaksızlığın kendisinden dolayı suç işlemekten uzak duracaklarını söyleyebiliriz. Söz konusu erdemsiz kişiler ise, kendilerine cezasızlık ve kimse tarafından bilinmeme imkânı tanındığında, haksızlık yapmaktan çekinmeyeceklerdir. Keza Cicero, bu imkânların sağlandığında da bilge kişinin haksızlık yapmak yönünde farklı bir arzusunun olmayacağını belirtir.

Cicero, devleti oldukça önemsemekte ve devletin temelinde adaleti koymaktadır. Adaletli bir devlette ise insanlar eşittir. Cezaların, suçla orantılı olması gerektiğini belirten Cicero, cezaların aşağılayıcı nitelikte olmaması gerektiğine dikkat çeker. Keza cezanın infazında da öfkeyle hareket edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Cezaları ise, devletin yararı ve devamlılığı uğruna gerçekleştirilmesi gereken bir faaliyet olarak görmesi dikkat çekicidir. Zira cezanın özel ve genel önleme amacı ve fonksiyonu genelde kabul edilmesine karşın Cicero, cezaların böyle bir etkisinin olduğundan şüphe duyduğunu belirtmektedir.

Cicero'nun incelenen eserlerinde ceza hukukunun konuları itibarıyla suç teorisi içerisinde değerlendirilebilecek önemli husus ise günümüzde zorunluluk hali olarak kabul edilen durum içerisinde gerçekleştirilen davranışların haksızlık teşkil ettiğini kabul etmesidir. Cicero, kendi felsefi görüşleri ve temeli dolayısıyla, kişinin, başkasını haklarından mahrum etmektense, kendi uygunsuz durumuna katlanması gerektiğini savunmaktadır. Aksi halde, gerçekleştirdiği davranış adaletsiz-haksız bir davranış olacaktır. Ancak Cicero, devlete verdiği önemi bir kez daha gösterecek biçimde ve müşterek yararın önemini vurgulayarak bu duruma bir istisna getirmektedir: Eğer devlete ve insanların oluşturduğu birliğe büyük katkı yapan bilge bir insan acil bir durum içerisinde ise, yaşamsal ihtiyaçlarını müşterek yarar uğruna değersiz ve boş bir insan üzerinden sağlayabilir. Buradan çıkan sonuca göre, devlet ve müşterek yarar, bazı kişilerin şahsi haklarından daha üstün ve değerlidir.

Cicero, tarihteki en ünlü avukatlardan biridir. Kendisinin yargılama ve avukatlıkla ilgili birçok ifadesi bulunmakla birlikte, çalışmamız kapsamında temel aldığımız eserlerinden avukatın müdafî ve vekil olarak görev yapmadan önce dikkat edeceği bir hususa yer verdik. Buna göre, bazen gerçeğe yakın olmakla birlikte gerçekliğin kendisinin söz konusu olmadığı veya gerçekliği andıran bir durumun söz konusu olduğu haller olabilir. Bu hallerde, avukatlık görevi yapılmasında bir sorun yoktur. Ancak Cicero'nun, kişinin eğer haksızlık gerçekleştirdiği açıkça biliniyorsa bu kişinin lehine (müdafî) veya haksızlık gerçekleştirmediği açıkça biliniyorsa bu kişinin aleyhine (vekil) görev üstlenilmemesi gerektiği görüşünde olduğu çıkarımını yapmaktayız.

Çalışmada son olarak, Cicero'nun dini yasalar ve *magistratus*'larla ilgili yasalarına yer verilmiştir. Burada dikkat çeken hususlardan biri, yalan yere yemin etmenin ve ensestin kesinlikle cezalandırılması gerektiğidir. Bir diğeri, bireylerin aleyhine özel yasalar

çıkarılmaması gerektiğidir. Başka bir diğeri ise, devlete verdiği önem itibarıyla *magistratus*'lara da oldukça önem vermesi ve *magistratus*'ların bilhassa hediye ve rüşvet almaması gerektiğine yönelik vurgusudur. Ona göre; *magistratus*'ların rüşvet gibi haksız kazanç sağlamaları ve çeşitli suçlar işlemeleri, devlete ve topluma zarar verecek ve devletin devamlılığı bakımından da sorun çıkaracaktır. *Magistratus*'lar, diğer insanlara örnek olmalıdırlar. Nitekim liderler ve dolayısıyla *magistratus*'lar, işledikleri suçların başkalarına örnek teşkil etmesi nedeniyle de zarara yol açmaktadırlar.

Bu çalışmada, tarihte önemli bir filozof ve hukukçu olan Cicero'nun yasa, hukuk, adalet ve ceza üzerine görüşlerinin sistemli bir biçimde yansıtılmasına ve günümüz bakışıyla değerlendirilmesine çalışılmıştır. Filozofların eserlerine bakıldığında, esasen, insanlığın bir ortak zemininin olduğu ve olguların neredeyse değişmediği görülebilmektedir. Sonuç olarak ise, felsefe gibi hukukta da hakikat arayışının -olması gereken hukuku bulmaya çalışmakta olduğu üzere- insanlık var olduğu sürece devam edeceği anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akbulut B, *Ceza Hukuku Genel Hükümler* (8. bs Adalet Yayınevi 2021)
- Aristoteles, *Politika* (Orhan Ö, Pinhan Yayınevi 2018)
- — *Nikomakhos'a Etik* (Akderin F, 4. bs Say Yayınları 2019)
- Arslan A, *İlkçağ Felsefe Tarihi 4, Helenistik Dönem Felsefesi: Epikuroşular Stoacılar Septikler* (8. bs İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 2022)
- Artuk ME vd, *Ceza Hukuku Genel Hükümler* (11. bs Adalet Yayınevi 2017)
- Asmis E, 'Cicero on Natural Law and the Laws of the State' (2008) 27 [1] *Classical Antiquity* 1
- Atkins JW, *Cicero on Politics and the Limits of Reason, The Republic and Laws* (Cambridge University Press 2013)
- Bahadır EM, 'Zenon'dan Cicero'ya Doğal Yasa Anlayışı' (2021) 21 [2] *ASBİ Abant Sosyal Bilimler Dergisi* 41
- Balme M ve Morwood J, *Oxford Latin Course, Part 1* (2. Edition, Oxford University Press 2006)
- Beccaria C, *Suçlar ve Cezalar Hakkında* (Selçuk S, 6. bs İmge Kitabevi 2004)
- Bekar E, *Türk ve Amerikan Ceza Hukukunda Zorunluluk Hali* (Seçkin Yayıncılık 2013)
- Bickford-Smith RAH (ed), *Publilius Syri-Sententiae* (Cambridge University Press 1895)
- Bilgin FK ve Türkoğlu HG, 'Cicero'nun İlk Müdafiliği: Pro Sexto Roscio Amerino' (2020) 69 [2] *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 265
- Centel N, Zafer H ve Çakmut Ö, *Türk Ceza Hukukuna Giriş* (9. bs Beta Yayınevi 2016).
- Cevizci A, *Felsefe Tarihi* (11. bs Say Yayınları 2021)
- Cicero, *De Finibus Bonorum et Malorum (Cicero: On Ends)* (Rackham H, 2. bs The Loeb Classical Library, William Heinemann 1931)
- — *De Re Publica-De Legibus* (Keyes CW, The Loeb Classical Library, William Heinemann 1970)
- — *Devlet Üzerine (De Re Publica)* (Çevik CC, İthaki Yayınları 2014)
- — *Dostluk Üzerine (De Amicitia)* (Çevik CC, 2. bs Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2019)
- — *İyi ve Kötü Şeylerin Gayeleri Üzerine (De Finibus Bonorum et Malorum)* (Çevik CC, Albaraka Yayınları 2022)
- — *Kader Üzerine (De Fato)* (Çevik CC, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2020)

- — *Tanrıların Doğası (De Natura Deorum)* (Özaktürk FG ve Telatar F, Doğubatu Yayınları 2018)
- — *Tusculum Tartışmaları-I, Ölümü Küçümseme (Tusculanae Disputationes)* (Menzilcioğlu Ç, Doğubatu Yayınları 2016)
- — *Yasalar Üzerine (De Legibus)* (Çevik CC, 2. bs Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2017)
- — *Yaşlı Cato veya Yaşlılık Üzerine (Cato Maior De Senectute)* (Çevik CC, 2. bs Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2018)
- — *Yükümlülükler Üzerine (De Officiis)* (Çevik CC, 3. bs Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2016)
- Çakar MS, *Türkçe-Almanca Almanca-Türkçe Hukuk Sözlüğü* (2. bs Seçkin Yayıncılık 2007)
- Çevik CC, *Cicero'nun Devlet'i-De Re Publica Yazıları* (Yapı Kredi Yayınları 2017)
- — *Roma'da Siyaset ve Felsefe -Cumhuriyet Dönemi-* (İthaki Yayınları 2019)
- — *Stoa Felsefesinin Kuruluş Fragmanları-Zenon ve Kleanthes* (Albaraka Yayınları 2021)
- Demirbaş T, *Ceza Hukuku Genel Hükümler* (11. bs Seçkin Yayıncılık 2016)
- Diogenes Leartios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri* (Şentuna C, 11. bs Yapı Kredi Yayınları 2022)
- Dönmezer S ve Erman S, *Nazarî ve Tatbikî Ceza Hukuku, Genel Kısım, C. I* (11. bs Beta Yayınevi 1994)
- Dürüşken Ç, *Antik Çağ Felsefesi-Homeros'tan Augustinus'a Bir Düşünce Serüveni* (3. bs Alfa Yayınları 2019)
- — *Felsefecilere Özel Latince/Descartes Latince Öğreniyor* (2. bs Alfa Yayınları 2017)
- — *Latince Güzel Sözler Antolojisi* (2. bs Alfa Yayınları 2019)
- Eco U ve Fedriga R, *Felsefe Tarihi 2: Hellenizmden Augustinus'a* (Tonguç Basmacı L, 2. bs Alfa Yayınları 2018)
- Erçelik PA, 'Cicero'da Doğal Hukuk Anlayışı' (YL Tezi, İstanbul Üniversitesi 2008)
- Erdödy J, 'Understanding the Concept of ius naturale in Ancient Roman Law' (2018) 9 [1] Journal on European History of Law 178
- Erem F, *Ümanist Doktrin Açısından Türk Ceza Hukuku, C. II* (Sevinç Matbaası 1971).
- Erim M, *Lâtin Edebiyatı* (Remzi Kitabevi 1987)
- Ersoy U, *Ceza Hukukunda Objektif Cezalandırılabilme Şartı* (Adalet Yayınevi 2015)
- Ertuğrul Mİ, 'Marcus Tullius Cicero'da ve Hugo Grotius'ta Doğal Hukuk Düşüncesi' (YL Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi 2020)

- Everitt A, *Cicero-Roma'nın En Büyük Politikacısının Hayatı ve Dönemi* (Ceren YE, Kronik Kitap 2021)
- Gaskin JCA (ed), *Thomas Hobbes, Leviathan* (Oxford University Press 1998)
- Giomini R (ed), *M. Tvllivs Cicero Fasc. 46: De Divinatione, De Fato, Timaevs* (B. G. Teubner 1975)
- Güriz A, *Hukuk Felsefesi* (12. bs Siyasal Kitabevi 2017)
- Hakeri H, *Ceza Hukuku Genel Hükümler* (19. bs Adalet Yayınevi 2016)
- Hegel GWF, *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie II* (Suhrkamp Verlag 1986)
- Heinrich B, *Ceza Hukuku Genel Kısım-I* (Ünver Y, Adalet Yayınevi 2014)
- Hume D, *An Enquiry Concerning Human Understanding* (Chicago The Open Court 1900)
- İçel K vd, *Yaptırım Teorisi, 3. Kitap* (Beta Yayınevi 2000)
- İçel K, *Ceza Hukuku Genel Hükümler* (Yenilenmiş bs Beta Yayınevi 2016)
- Kangal ZT, *Ceza Hukukunda Zorunluluk Durumu* (Seçkin Yayıncılık 2010)
- Koca M ve Üzülmüş İ, *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler* (15. bs Seçkin Yayıncılık 2022)
- Koschaker P, *Modern Hususî Hukuka Giriş Olarak Roma Hususî Hukukunun Ana Hatları* (Ayiter K, 2. bs Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları 1961)
- Logeion <<https://logeion.uchicago.edu>>
- Meraklı S, *Ceza Hukukunda Kusur* (Seçkin Yayıncılık 2017)
- Metin S ve Heper A, *Ceza Hukuku Felsefesine Katkı: Radbruch Formülü* (2. bs Tekin Yayınevi 2015)
- Moatti C, 'Cicero's Philosophical Writing in Its Intellectual Context' in Atkins JW ve Bénatouïl T (eds), *The Cambridge Companion to Cicero's Philosophy* (Cambridge University Press 2022)
- Mommsen T. (ed), *Digesta-Justiniani Augusti, Vol. I* (Apud Weidmann 1860)
- Ozansü MC, *Erken Modernlikte Ceza Sorumluluğunun Kamusallaşması ve Rasyonelleşmesi* (On İki Levha Yayıncılık 2014)
- Önder A, *Ceza Hukuku Genel Hükümler, C. 3* (Beta Yayınevi 1989)
- Özbayoğlu E, *Latince Özdeyişler, Deyimler, Atasözleri* (Klasik Yayınları 1988)
- Özbek VÖ vd, *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler* (7. bs Seçkin Yayıncılık 2016)
- Özen M, *Ceza Hukukunda Objektif Sorumluluk* (US-A Yayıncılık 1998)
- Özgenç İ, *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler* (18. bs Seçkin Yayıncılık 2022)

- Öztürk B ve Erdem MR, *Uygulamalı Ceza Hukuku ve Güvenlik Tedbirleri Hukuku* (16. bs Seçkin Yayıncılık 2016)
- Perek FZ, *Tercümelî Lâtince Grameri, Bölüm: I-II* (3. bs İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 1968)
- Platon, *Devlet* (Eyüboğlu S ve Cimcoz MA, 32. bs Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2017)
— — *Yasalar* (Şentuna C ve Babür S, Pharmakon Kitap 2019)
- Pohlenz M (ed), *M. Tvlli Ciceronis Scripta Qvae Manservnt Omnia: Fasc. 44: Tvscvlanae Dispvttationes* (B. G. Tevbneri 1965)
- Powell JGF (ed), *M. Tvlli Ciceronis De Re Pvblica, De Legibvs, Cato Maior, De Senectvte, Laelvivs De Amicitia* (Oxford Classical Texts, Oxford University Press 2006)
- Reid JS (ed), *The Academica of Cicero* (University of Michigan Library 1874)
- Sandalcı S, 'On İki Levha Yasaları' (YL Tezi, İstanbul Üniversitesi 1993)
- Schoell F (ed), *M. Tvllivs Cicero 28: Orationes In M. Antonivm Philippicae XVI* (B. G. Tevbneri 1916)
- Schopenhauer A, *Die Welt als Wille und Vorstellung, Erster Band* (F. A. Brockhaus 1859)
— — *İsteme ve Tasavvur Olarak Dünya* (Aktaş AO, Doğubatu Yayınları 2020)
- Seneca, *Ahlak Mektupları (Ad Lucilium Epistulae Morales)* (Uzel T, Jaguar Kitap 2019).
— — *Bilgenin Sarsılmazlığı Üzerine-İnziva Üzerine (De Constantia Sapientis-De Otio)* (Çevik CC, 2. bs Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2018)
— — *Doğa Araştırmaları (Naturales Quaestiones)* (Çevik CC, Jaguar Kitap 2014).
— — *L. Annaei Senecae Philosophi, Opera Omnia, Ad Optimorum Librorum Fidem Accurate Edita, Editio Stereotypa, Tomus V, Naturales Questiones* (C. Tauchnitii 1832)
— — *Mutlu Yaşam Üzerine-Yaşamın Kısıtlılığı Üzerine (De Vita Beata-De Brevitate Vitae)* (Çevik CC, 3. bs Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2019)
— — *Tanrısız Öngörü (De Providentia)* (Dürüşken Ç, Alfa Yayınları 2014)
- Stickney A (ed), *M. Tulli Ciceronis De Natura Deorum Libri Tres* (Ginn&Heath 1881)
- Taner MT, *Ceza Hukuku Umumî Kısım* (İsmail Akgün Matbaası 1949)
- Tolkien JRR, *(Açıklamalı Notlarıyla) Hobbit* (Yücel G, İthaki Yayınları 2014)
— — *Güç Yüzüklerine Dair* (Önkol F ve Şan Ç, Altıkırkbeş Yayınları 2000)
— — *Yüzüklerin Efendisi* (Erkal İpek Ç ve Somay B, Tek Cilt Özel bs Metis Yayınları 2001)
- Toroslu N ve Toroslu H, *Ceza Hukuku Genel Kısım* (21. bs Savaş Yayınevi 2015)
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri <<https://sozluk.gov.tr/>>

- Türkoğlu HG, *Roma Hukukunda Suç ve Ceza* (2. bs Seçkin Yayıncılık 2017)
- Umur Z, *Roma Hukuku Ders Notları* (2. bs Beta Yayınları 1990)
- Uygun O, *Hukuk Teorileri* (On İki Levha Yayıncılık 2017)
- Villey M, *Roma Hukuku Güncelliği* (Tahiroğlu B, Der Yayınları 1985)
- Wacks R, *Hukuk Felsefesine Kısa Bir Giriş* (Arıkan E, 8. bs Tekin Yayınevi 2018)
- Warrender H (ed), *The Clarendon Edition Of The Philosophical Works Of Thomas Hobbes, De Cive: The English Version, Volume III* (Oxford University Press 1987)
- — (ed), *The Clarendon Edition Of The Philosophical Works Of Thomas Hobbes, De Cive: Latin Version, Volume II* (Oxford University Press 1983)
- Winterbottom M (ed), *M. Tulli Ciceronis De Officiis* (Oxford Classical Texts, Oxford University Press 1994)
- Yüce TT, *Ceza Hukuku Dersleri, C. 1* (Şafak Basım ve Yayınevi 1982)
- Zafer H, *Ceza Hukuku Genel Hükümler TCK m.1-75* (5. bs Beta Yayınevi 2016)